

Wirckungen
der
Einbildungskraft
in den
menschlichen Cörper
aus den
Gründen der neuern Weltweißheit
hergeleitet
von
Ernst Anton Nicolai.

HALLE,
Verlegts Carl Herrmann Hemmerde.
1744.

ERNST ANTON NICOLAI

WIRKUNGEN DER EINBILDUNGSKRAFT

WERKINGEN DER INBEELDINGSKRACHT

1 7 4 4

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

1 mei 2020

INHOUDSOPGAVE

BRONVERMELDING

Halle, 1744

https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10044020.html

Bayerische StaatsBibliothek

INLEIDING VAN DE VERTALER

Er zijn twee Duitse - anonieme - werken waarin werd besproken of dieren een ziel en verstand hebben. Het betreft ‘Die Frage, ob die Seelen der Thiere Verstand haben? : in einer Gesellschaft guter Freunde untersucht’ (De vraag of de zielen der dieren verstand hebben. In een gezelschap van goede vrienden onderzocht.) uit 1742; en ‘Philosophische Untersuchung der Frage, ob die Seelen der Thiere mit ihren Leibern sterben? in einer Gesellschaft guter Freunde angestellet.’ (Filosofisch onderzoek van de vraag of de zielen der dieren met hun lichamen sterven. In een gezelschap van goede vrienden ingesteld.) uit 1743.

In het huidige werk evenwel, wordt ingegaan op de zorg die de dieren aan hun jongen verlenen, op de dankbaarheid die zij hun weldoeners betonen, en op hun geheugen en slimheid.

In tegenstelling tot de werken over de ziel en het verstand, staat nu in het voorwoord een duidelijke afzender, te weten professor Johann Heinrich Winkler. Feitelijk moeten we hier spreken over een samensteller, want evenals in de andere twee werken betreft het een compilatie van stellingnames van verschillende auteurs, die vermoedelijk op een symposium hebben samengewerkt.

Voor de vertaling van het begrip ‘Einbildung’ heb ik gekozen voor ‘inbeelding’, om zo dicht mogelijk bij het origineel te blijven. In feite zou het ook ‘waan’, ‘verbeelding’, et cetera kunnen betekenen.

Ruud Muschter.

HET OMSLAG

Werkingen
der
inbeeldingskracht
in het
menselijk lichaam,
aan de
beginselen der nieuwere
filosofie
ontleend
door
Ernst Anton Nicolai

Halle,
Uitgeverij Carl Herrmann Hemmerde.
1744

Voorwoord.

Ik heb mij allerminst voorgenomen om het aantal boeken in de wereld te vermeerderen. Wij hebben duizend geschriften die tot niets anders dienen dan iets ingewikkeld te maken. En mij verwondert niets méér, dan dat de gewone man nimmer op de gedachte komt waarom de koopman, voor het inwikkelen van zijn waren, zich niet liever van het witte, dan van het gedrukte papier bedient, en of het daartoe niet net zo geschikt was geweest wanneer men niet reeds de moeite had genomen om allerlei letters met grote zorgvuldigheid in een bepaalde ordening daarop op te stellen. Men zegge mij niet, dat dit een proeve van onze bekwaamheid is, een onomstotelijk bewijs van de voorkeur voor nieuwe geleerden boven de oude, en een onloochenbaar kenmerk van de huidige filosofie. Ach neen! Het is een ongeluk voor een geleerde dat nog te verdragen is wanneer zijn geschriften tegelijk met hem begraven worden. Doch zal men het mij geloven? Ik heb geleerden gezien die over hun eigen geschriften de lijkredes hebben gehouden, en het ongeluk moeten ervaren om zich bij levenden lijve te zien sterven. Ik wil niet beweren, dat zij het allemaal verdiend hebben. Want ik ben niet alleen niet in staat om dit te beoordelen, doch ik weet ook, dat de schoonheid en voortreffelijkheid van een geschrift niet moet worden toegeschreven aan zijn innerlijke werk, zowel als aan de neigingen, inbeeldingen en overige gesteldheden der mensen

die in een bepaalde tijd leven. Want alles in de wereld is aan verandering onderworpen. Hoe vaak heeft men niet over de goddelijke Socrates, Plato en Aristoteles gesproken? Men geloofde dat de wijsheid ten top was gedreven, en dat men verder niets anders nodig had dan hun leerstellingen na te zeggen om een volkomen wijs man in de wereld voor te stellen. Dan komt een Descartes die plotsklaps de ganse heerlijkheid overhoop gooit. Men gelooft dat het net zo dwaas is om Griekse filosofen te lezen, als hun kleren te dragen, en de ganse wereld neemt met de schuchterheid[1] der Fransen meteen ook hun filosofie aan. Voordien bezwaarde men het geheugen met vele woorden, en thans begon men zoete dromen te maken, tot uiteindelijk in Engeland de onvergelijkelijke heer Newton, en in Duitsland onze heer kanselier Wolf aan deze Franse komedie een eind maakte. Ik zit ernaast, of de natuur heeft bij de voortplanting der geleerdheid haar recht willen behouden. Het geheugen is de eerste kracht van het verstand, dat zich in de jeugd pleegt te uiten. Op een montere en levendige leeftijd openbaart zich het vernuft[2], en bij toenemende jaren komt het verstand tot zijn passende rijpheid. Houdt zich nu de Aristotelische en scholastische filosofie met het geheugen, de Cartesische met het vernuft en de inbeeldingskracht bezig; wat is dan logischer dan dat Wolf en Newton voor het verstand hebben gewerkt? Dat komt doordat de filosofie nu tot haar mannelijke leeftijd is gekomen, en ik heb het niet nodig om deze gedachten te presenteren als zomaar een inval, aangezien niets gemakkelijker is dan die ordentelijk te bewijzen. Het verstand vergenoegt zich noch aan lege woorden, noch aan zeldzame fantasieën. Dat wil zeggen, het is noch Aristotelisch, noch Cartesisch, doch het verlangt duidelijke begrippen en grondige bewijzen. En wie hebben dit wel in onze tijd meer, dan Newton in Engeland en Wolf in Duitsland bevolen, gedaan en tot mode gemaakt? Nu zou ik niet willen beweren dat de

---

[1] Manschetten". Ook: 'angst'.
[2] "der Witz".

filosofie reeds op de hoogste top van de volkomenheid zou zijn gebracht. Neen, deze grote mannen zelf, waaraan ik hier gedacht heb, zullen dit niet beweren. Doch is het niet ook natuurlijk, dat het aantal aan goede begrippen gaandeweg toeneemt? Mijn lezers zullen zich erover verwonderen, dat ik hun iets over de filosofie vertel, terwijl ik een in de medische wetenschap lopende materie denk af te handelen. Doch zij gelieven te overwegen, dat de medische wetenschap een wetenschap is die zich enkel en alleen op de filosofie baseert. Geen enkele overgeleverde gewoonte, geen enkele willekeurige wet, geen enkele door de opvoeding voortgeplante mening wordt als grondbeginsel van deze wetenschap aangenomen. Zeer zeker niet. Verstand en ervaring zijn de beide zuilen van een gebouw dat reeds zo hoog is opgetrokken, dat slechts scherpzinnige ogen de grenzen kunnen bereiken waar de laatste bouwlieden staan, die toch nog zoveel te doen hebben, dat zij het niet in de zin laten komen om de voleinding van al het werk te beleven. Deze onvermijdelijke samenhang der geneeskunde met de filosofie heeft ervoor gezorgd, dat gene zich geheel veranderd heeft, terwijl deze een andere gedaante heeft aangenomen. En wat is ook natuurlijker, dan dat de dochter zich naar de moeder moet richten? Zolang de Aristoteliaanse filosofie duurde, sprak men in de geneeskunde over de *temperie* en *intemperie*, over de *calido innato* en *humido radicali*, over de *flammula vitali* en nog duizend andere dwaasheden, die niets anders dan woorden zijn voor dingen die nergens worden aangetroffen. Toen Descartes de scène opende, nam de aanblik van de geneeskunde een andere gedaante aan, en vertelde men ons daarentegen zeer veel over spitse, ronde en vierkante deeltjes die zich in elkander ineenvlochten en over elkander wegrolden, zonder dat een mens iets dergelijks gezien had, noch ook uit beginselen kon bewijzen. Zou nu de Newtoniaanse en Wolfische filosofie[3], die het geluk gehad heeft dat ze zich door gans Europa heeft uitgebreid, in de medische wetenschap geen

[3] De auteur gebruikt deze term als enkelvoudig begrip.

enkele uitwerking hebben? Men moet het toegeven, dat ze daarin nog niet volledig tot gewoonte geworden is, vermoedelijk omdat de artsen het niet gewend zijn om zich met name met de filosofie en wiskunde vertrouwd te maken. Intussen hebben sommigen daarin toch een begin gemaakt. Zo heeft met name de onvergelijkelijke heer professor Krüger in het tweede deel van zijn natuurkunde daarvan een geleerde proeve gegeven, en ik heb mij voorgenomen om hun voetstappen te volgen en een kwestie uit te voeren, die het daadwerkelijk waard is om met opmerkzaamheid overlegd te worden. Op zijn minst dient dit de nieuwsgierigheid van mijn lezers te bevredigen, en dit is naar waarheid geen gering voordeel voor mij. Intussen geloof ik toch, dat mijn op dit punt aangewende bemoeienis niet gans vergeefs zal zijn, aangezien de scheiding der huidige artsen er vrijwel enkel en alleen op berust en ik mij inbeeld, dat men over de meeste van beide delen kan zeggen, dat ze de kwestie teveel gedaan hebben.[4] Een oordeel dat al te stoutmoedig lijkt te zijn, doch ik ben te allen tijde tot andere bereid, zodra men mij het tegendeel zal aantonen. Men bedenke slechts, of het waarschijnlijk is om tussen het menselijk lichaam en een door de kunst vervaardigde machine geen onderscheid te maken. Want wanneer het als een machine is, dan is het als een machine toch van een gans andere aard. Dat komt doordat de natuur steeds voor de kunst een oneindige voorkeur heeft. En het menselijk lichaam is een natuurlijke, doch een klok slechts een kunstmatige machine. In de laatste kan alles vanuit de structuur, vanuit de wetten der zwaartekracht en elasticiteit begrepen worden, doch met de eerste is het gans anders gesteld. Het is waar, dat duizend bewegingen in ons lichaam plaatsvinden vanuit soortgelijke oorzaken, doch de meeste hebben noch in een gewaarwording, noch in onze wil hun oorsprong. Is ben niet zo partijdig, dat ik hieraan geen plaats wil bieden, doch ik begrijp ook wel, dat er allerminst uit volgt wat men daaruit verlangt af te leiden. Ik bedoel, dat men zich

[4] Onduidelijk.

geenszins om de structuur van het lichaam en om de wetten der beweging zou moeten bekommeren, en bij een zich voordoende vraag slechts nodig heeft om het woord ziel met een gelaatsuitdrukking vol wijsheid uit te spreken. Want wanneer ik beide dingen afweeg, dunkt mij steeds, dat het toch veiliger is om de opvatting van diegenen te huldigen die zich hebben voorgenomen om mechanisch over het lichaam te filosoferen, dan alle veranderingen ervan aan een oorzaak te willen toeschrijven die wij noch kennen, noch waarvan wij de werking begrijpen. Zegt iemand dat zijn arm beweegt omdat de ziel het zo wil, zal hij zich dan kunnen voorstellen hoe dit in zijn werk gaat? Doch toon hem de spieren die voor deze beweging dienen; toon hem, hoe een spier zijn werking kan verrichten; reken de kracht uit waarmede hij dit doet; bewijs dat hij het vermogen heeft om de weerstand te overwinnen; en zeg hem ten slotte dat gij het niet begrijpt hoe dit alles plotsklaps zuiver op grond van onze gedachten kan plaatsvinden. Is hij verstandig, dan durf ik te beweren dat hij u zal antwoorden, dat gij alles gedaan hebt waartoe gij verschuldigd bent geweest. Doch hij moet naar waarheid wel zeer onnozel zijn, wanneer hij tevreden zou willen zijn wanneer men hem zegt, dat de arm slechts beweegt omdat het de ziel belieft om hem in beweging te brengen. Moet ik de waarheid zeggen, dan betracht men in de geneeskunde de mens immer slechts van één kant. Men slaat hetzij slechts acht op het lichaam, of alleen op de ziel, terwijl zich toch bij een levende mens beide in de nauwkeurigste verbinding met elkander bevinden. Gene kennen wij, doch van deze is men nauwelijks in staat om iets te raden. Zal men zich er dus over verwonderen, dat ik de medische deskundigen die zich meer om het lichaam dan om de ziel bekommeren, het meest gevolgd ben, aangezien ik geloof, dat ze in hun aangelegenheden meer gewisheid bezitten? Ondertussen beweer ik geenszins dat hun grondslagen toereikend zijn[5]. Neen, de

[5] “seŋn sollten”. ‘Zouden moeten zijn’, maar in de context zou dat niet logisch zijn.

huidige verhandeling zal precies het tegendeel tonen, waarin ik mij heb voorgenomen om louter die gebeurtenissen vanuit de grondslagen van de nieuwere filosofie op te lossen welke als onomstotelijke bewijsgronden worden aangevoerd, en dat men bij alle zich in ons lichaam afspelende veranderingen verder niets nodig heeft dan de wijsheid van onze ziel te bewonderen. De beste mechanische arts kan zeggen, dat de meeste bewegingen van het lichaam, en zelfs die welke niet aan onze wil onderworpen zijn, van de ziel stammen. Doch hij moet niet geloven, dat hij ze daardoor begrijpelijk heeft gemaakt. Hij is namelijk gehouden om aan te tonen dat hun oorsprong de regels der psychologie niet tegenspreekt, doch veelmeer daardoor bepaald wordt. Ja, dit is niet eens toereikend, want hij moet uit de structuur van het lichaam en uit de wetten der beweging aantonen, dat deze bewegingen der structuur van het lichaam passend zijn, en waarom ze veelmeer zo dan anders hebben moeten plaatsvinden. Want de wetten die de wiskundigen al vanaf de oudste tijden gewend zijn geweest om ze bij het denken in acht te nemen, zijn die welke de medische deskundigen in acht moeten nemen. Ze vereisen niets anders dan duidelijke begrippen en grondige bewijzen. Wie zou er echter aan twijfelen of men reden heeft om zich in de medische wetenschap om beide te bekommeren? Het is een dwaasheid wanneer men zegt dat de wiskundigen de ziel met de passer willen afmeten. Doch het is zeer verstandig het voorbeeld te volgen dat ons beveelt, om in ons conclusies geen ongelukkige sprongen te maken. Mijn God! Wat is dat voor een conclusie? Men heeft een insect uit elkander gesneden; alle stukken ervan hebben geleefd en zijn van dezelfde aard als het geheel geweest is. Derhalve moet de menselijke ziel het lichaam gebouwd hebben. Naar waarheid zou men het niet geloven wanneer men het iemand, ook in de fraaiste schrijfwijze ter wereld, had bijgebracht. De geleerde heer schrijver van dit geschrift is wellicht niet genoeg over dit insect onderricht geweest, aangezien men mij verzekerd heeft dat het kop noch staart heeft

die uit het niets[6] gegroeid zijn, doch een dier is dat bijna in essentie van één aard is en dat uit louter monden[7] bestaat. Wanneer dit zo zou zijn, heeft ieder stuk op zichzelf kunnen leven, aangezien het soortgelijke delen heeft gehad als het geheel. Gesteld echter ook, dat mijn bericht geen basis zou hebben, zou ik graag willen weten hoe het volgende geconcludeerd kan worden. Een insect is in vele delen gesneden. Ieder deel is tot een klein insect geworden. Derhalve moet de menselijke ziel het lichaam bouwen. Ik geef toe, dat ik niet zo scherp ziend ben om deze conclusie in te zien, en dat die al mijn verstand overstijgt. Ik vertrouw ondertussen het inzicht van de geleerde heer schrijver zoveel toe, dat ik geloof dat hij de kwestie getroffen heeft. Hierdoor echter verkrijg ik de toestemming om dezelfde wijze van concluderen aan te wenden. De heer Vaukanson[8] heeft een eend gemaakt die vreet, het voer verteert, en het overige daarna weer uitscheidt. Ik heb niet gelezen dat hij de moeite heeft genomen om een ziel in deze eend te plaatsen. Zou ik dan niet de vrijheid hebben om te beweren, dat de spijsvertering zonder hulp van de ziel verricht zou moeten worden? Ik ben niet zo eigengereid om dit te doen, aangezien ik weet dat iedere werking door gans verschillende oorzaken kan worden voortgebracht. Uit dit alles wordt wel zoveel duidelijk, dat men in de geneeskunde een waarheids-getrouw leerbegrip zal verkrijgen, wanneer men zich met dezelfde ijver zal bekommeren om de kennis van het lichaam en de ziel. Ik kan daadwerkelijk niet zeggen of dit in het huidige geschrift geschied is. Zoveel echter weet ik, dat het mijn intentie is geweest, en precies daarom hoop ik des te gemakkelijker vergeving door mijn lezers te verkrijgen voor het houden van een zo lang voorwoord. Ik weet wel dat dit niet gebruikelijk is, doch ik weet ook, dat een gebruik alleen, nog

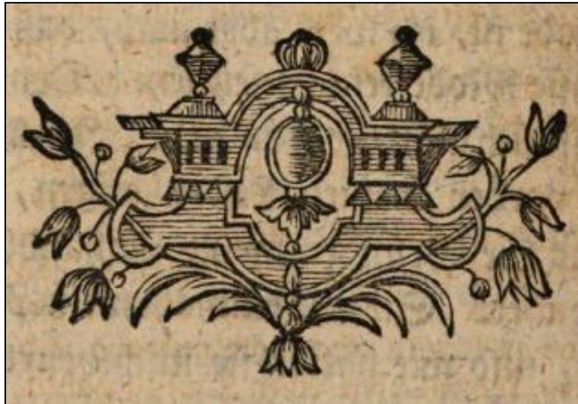
---

[6] “von neuen”. Onduidelijk.

[7] Mäulern”. Onduidelijk.

[8] Lees: Jacques de Vaucanson, 1709-1782, uitvinder van de eerste robot.

geen wet is. Want die zou niet gemakkelijk veranderd kunnen worden. Ik moest vooraf mijn lezers tonen op welke gronden mijn verhandeling berust. Ze zijn nu eenmaal mijn rechters, en hoe hadden zij mij willen beoordelen wanneer ik hun vooraf niet gezegd had naar welke wetten ik mij gericht had? Wellicht heb ik gefaald. Doch wat is ook natuurlijker om te doen? Toont men mij mijn dwalingen, dan zal ik de eerste zijn die ze verbetert. Wanneer men dit evenwel niet kan doen, dan moet men zich laten tonen[9] hoe het beter kan.

[9] "belieben".

§ 1.

Wij stellen ons de zich buiten ons bevindende dingen voor, doch slechts in zoverre ze een verandering in ons lichaam veroorzaken. Ik weet wel, dat de ziel het hare hiertoe bijdraagt, maar ik weet ook, dat zij alleen niet toereikend is. De veranderingen die in deze of gene ledematen veroorzaakt worden, zijn de reden dat wij ons een aangelegenheid zó, en niet anders voorstellen. En wat kunnen wij hier veel over zeggen? Er heeft toch nog niemand kunnen denken zonder een hoofd te hebben. Men kan feitelijk niet proeven zonder tong, of ruiken zonder neus. Wie van zijn ogen beroofd is, kan niet zien. Het gehoor gaat verloren, wanneer de oren gewond raken, en het gevoel zou er niet zijn, wanneer er in de huid geen zenuwen waren. Als zodanig is het duidelijk, dat er in onze ziel voorstellingen zijn waarvan de oorzaak moet worden gezocht in de veranderingen die zich in onze ledematen afspelen. En deze heten gewaarwordingen. Aangezien er echter lichamen aanwezig zijn die een verandering in ons veroorzaken, moeten wij allemaal, wanneer wij gewaarworden, ons aanwezige dingen voorstellen, en dit is er de oorzaak van, waarom men gewaarwordingen ook voorstellingen van aanwezige dingen pleegt te noemen. Niets heeft minder van mijn bewijs nodig, dan dat bij iedere gewaarwording een beweging in de zenuwhuiden plaatsvindt, die op de levensgeesten wordt overgebracht. Doch ook niets is gewoner, dan dat vrijwel alle

bewegingen in het menselijk lichaam hun oorsprong vinden in de gewaarwordingen. Ze zijn in een bestendige samenhang en daarom mag het ons allerminst bevreemden wanneer bekwame natuurkundigen beweren, dat telkens op de plek waar een gewaarwording wordt veroorzaakt, een beweging ontstaat die daarmede proportioneel is. Ik zal deze stelling net zo lang voor een onomstotelijke waarheid houden, tot iemand mij een geval voorlegt dat mij van het tegendeel overtuigt. Want ik zie geenszins, hoe men zonder haar datgene wat in het menselijk lichaam plaatsvindt, verstandig wil verklaren. Het is een bestendige wet, waarnaar zich alle veranderingen in ons richten; een bron van ontelbaar vele andere waarheden, en een beginsel dat in de medische wetenschap een sterke invloed heeft. Zo noodwendig, zo onontbeerlijk, zo nuttig deze stelling ook is, zozeer moet men zich erover wonderen dat men - ik wil niet eens zeggen: er niet aan gedacht heeft, doch - niet vaker de moeite heeft genomen om haar op de menselijke lichamen toe te passen. Slechts de bekwame en geleerde heer professor Krüger moet men de roem laten dat hij die in de geneeskunde heeft ingevoerd en haar nut breedvoerig heeft aangetoond. Ook ik zie reeds aankomen, dat ik die niet zal kunnen ontberen, en het navolgende zal de reden aanreiken waarom ik haar hier gesteld heb.

§ 2.

De gebruikelijkste veranderingen in onze ziel zijn de gewaarwordingen. Niemand zal echter daarom beweren[10], dat ze zich verder met niets bezighoudt. Neen, ze bezit bovendien een kracht om de vorige gewaarwordingen wederom tevoorschijn te brengen, en zich dingen - al doen ze zich niet meteen voor - als aanwezig voor te stellen. Hier ontbreekt verder niets dan de naam. Alleen heb ik het niet nodig die hier

[10] “leugnen”, ‘loochenen’. Dat is in deze context nu juist niet bedoeld, integendeel.

te vermelden. Want wie ziet niet, dat ik een verklaring voor de inbeeldingskracht heb gegeven? De beelden die ervan stammen, pleegt men inbeeldingen te noemen, en men onderscheidt ze gemeenlijk van de gewaarwordingen naar de gradatie van hun levendigheid. Zoals nu bij iedere inbeelding een beweging in de hersenen moet plaatsvinden, volgt hieruit gans natuurlijk dat die niet zo sterk is als de beweging die met de gewaarwording vergezeld gaat. Ik zou wel tevreden zijn wanneer er geen verder onderscheid tussen hen voorhanden zou zijn geweest. Doch de filosofen leren ons, dat de gewaarwordingen met aanwezige dingen, en de inbeeldingen met afwezige van doen hebben. Ware dat niet zo, dan zou ik durven beweren dat beide onder bepaalde omstandigheden gelijk zijn. Ik zou dan de vrijheid hebben ze met elkander te verwisselen, en de ene op de plek van de andere te stellen. Alleen, hoeveel pijn het mij ook doet dat ik laatstgenoemd onderscheid niet kan opheffen, zo weinig moeite zal het mij kosten om te bewijzen dat de inbeeldingen soms in het geheel niet, of toch zeer weinig aan levendigheid onderdoen voor de gewaarwordingen. De ervaring is veel te oprecht dan dat ze ons dit heeft willen ontzeggen, en een filosoof is veel te opmerkzaam dan dat hij het niet zou moeten waarnemen. Beide leren ons, dat wanneer men een kwestie vaker en met een gemoedsbeweging[11] in de inbeeldingskracht zich voorstelt, de voorstelling daardoor zo levendig wordt, dat ze op een gewaarwording lijkt. En geschiedt dat niet juist wanneer geen uiterlijk fenomeen de zintuigen beroert, en de fantasie haar werkingen alleen voortzet? Ik althans geloof gewis, dat dit de reden is waarom men vaker datgene wat men zich heeft ingebeeld voor een gewaarwording houdt, en waarom in het donker en in de stilte de inbeeldingskracht zo levendig is. Bij begeesterde personen en bij bepaalde ziekten, waar de gewaarwordingen een tijdlang ophouden, zijn de werkingen der fantasie zo ongewoon en verwonderlijk dat men er versteld van staat, om geen andere reden dan die welke ik reeds heb

[11] “mit einem Affecte”.

aangevoerd. Niemand zal het mij dus kwalijk nemen wanneer ik beweer, dat in gevallen waarin de inbeeldingen net zo levendig zijn als de gewaarwordingen, een beweging moet volgen die daarmede proportioneel is. Want er is op zijn minst niet de geringste reden om het tegendeel te vermoeden, vooral aangezien de ervaring genoeg voorbeelden kan opleveren die dit bekrachtigen. Zoals nu de ziel al haar werkingen naar bepaalde regels uitvoert, zo moet ook de inbeeldingskracht zich naar bepaalde wetten richten, en dit bestaat hieruit, dat wanneer men bepaalde dingen gelijktijdig heeft ondervonden, en men geraakt tot de voorstelling van het ene, dan wordt ook het andere - of iets wat daarop lijkt - veroorzaakt.

§ 3.

Nadat ik dit vooropgesteld heb, wil ik mijn best doen om aan te tonen waar de wet der inbeeldingskracht bij het menselijk lichaam moet worden aangebracht. Vooraf wil ik echter even stilstaan bij de dromen. Wanneer wij slapen en de fantasie presenteert bepaalde voorstellingen, dan noemt men deze toestand van een slapende een droom. Zoals nu de inbeeldingen veel levendiger zijn wanneer wij geen gewaarwordingen hebben, bevinden wij ook, dat in de slaap de droom grote helderheid bezit. En het is ons niet anders te moede, dan wanneer wij met aanwezige dingen van doen hebben. Hij neemt zijn aanvang met een gewaarwording, die evenwel niet zo sterk moet zijn dat wij erdoor ontwaken, en wordt dan naar de wet van de inbeeldingskracht voortgezet. Het opmerkelijkste hierbij is, dat de dromen bij verschillende personen verschillend zijn, ook al geven gelijksoortige gewaarwordingen er aanleiding toe. Ja, gesteld dat honderd personen dezelfde gewaarwording hadden en daarover zouden beginnen te dromen, dan wil ik wedden dat zij toch alle honderd verschillende dromen zouden hebben. En dat kan ook niet anders zijn. Want in de droom

verschijnt datgene wat tijdens het waken hetzij met onze gewaarwordingen verbonden is geweest, of daarmede een overeenkomst heeft. En dit is niet slechts op zich zeer verschillend, doch eenieder stelt het zich ook in een gans andere ordening voor. Ik mag mij nu niet met een wijdlopig bewijs van deze stelling inlaten. Het zijn waarheden die door de nieuwe filosofen afdoende bewezen zijn. Ik wil veel liever gedenken, hoe men de gewaarwording die tot een droom gelegenheid heeft gegeven, ontdekken kan. Want het valt soms moeilijk om die te raden. Het lukt ondertussen goed, wanneer men slechts de passende opmerkzaamheid aanwendt. Men bezinne zich op datgene waarmede men zich de dag daarvoor bezig heeft gehouden; wat men zich kort daarvoor, voordat men zich te ruste heeft gelegd, heeft voorgenomen; wat men, voordat men insliep, gehoord, gezien, gedaan en gedacht heeft. Dan verzeker ik u, dat men vaker op de gewaarwordingen zal komen die aanleiding hebben gevormd tot de droom. Wanneer men hongert, dorst, een verkoudheid heeft opgelopen, koortsig is, hoofd- of buikpijn heeft, zich niet goed voelt, dan pleegt de droom vaker daaruit te ontstaan. En dat vindt ook plaats, wanneer ’s nachts onrust, lawaai, of een geschreeuw en geknal ontstaan, of wanneer in de slaap iets op iemand gevallen is, en ook wanneer het slaapvertrek vochtig, dampig, slecht of welriekend is. Verder kan de aanvang van een droom worden ontdekt, wanneer men zich op de gewaarwording bezint waarbij datgene te vinden was waarover men gedroomd heeft. De gesteldheid van het lichaam is eveneens vermogend om gelegenheid te geven aan een droom, wanneer men voor het slapengaan men zich hetzij niet in zijn gewone toestand bevindt, of wanneer het iemand niet goed te moede is, en hij met deze of gene ziekte bezwaard is. Ik heb het allerminst nodig om al deze stellingen door het aanvoeren van afzonderlijke voorbeelden te ondersteunen. Diegene moet wel een slechte kennis van zichzelf bezitten, wien niet talloze ervaringen die hier thuishoren te binnen schieten. Ondertussen wil ik het

laatste enigszins verduidelijken, aangezien het mij, voor alles aan, het merkwaardigste toeschijnt. Een jongen die voor het slapen gaan niet, zoals hij te doen gewend is geweest, geürineerd heeft, droomt dat hij zich in de omstandigheden bevindt als bij het waken, waarin hij dit verricht. Bijvoorbeeld dat hij de po heeft, of dat hij zich op een hiertoe geschikte plek bevindt, en daardoor laat hij de urine het bed inlopen. Verlangt men van mij te weten hoe dit in zijn werk is gegaan, dan zal ik zeggen dat de opgehoopte urine in de blaas door het uitzetten daarvan een onaangename gewaarwording veroorzaakt heeft, die het begin van de droom is geweest. Nu is het in de aard van de ziel gegrondvest dat ze, net zoals alle onaangename gewaarwordingen, ook deze verafschuwt. Het valt haar verder op grond van de wet der inbeeldingskracht in, dat die gewaarwording gestopt is zodra de urine vrij is gegeven. Derhalve zal ook in de droom een verlangen om de urine te laten lopen, ontstaan. En hierop zal de daarbij passende beweging in het lichaam volgen, waardoor de urine wordt voortgedreven. Geschiedt zulks nu te vaak, zodat men genoodzaakt is om van dit euvel af te komen, dan is er wellicht geen beter middel dan dat men de jongen, wanneer hij de urine in het bed laat lopen, de roe te proeven geeft, en dat telkenmale herhaalt wanneer het wederom nodig is. Want op zulk een wijze brengt hem de inbeeldingskracht in een dergelijke droom meteen ook de onaangename inbeelding tevoorschijn die hem de roe veroorzaakt heeft. En aangezien hij die verafschuwt, onderdrukt hij hetzij het verlangen om zijn water te laten lopen, of hij probeert, wanneer dat niet lukt, wakker te worden, zodat hij het kan verrichten zonder het bed te bezoedelen. Deze oorzaak geeft ook vaker bij jonge volwassen manspersonen, vooral wanneer zij verliefd zijn, aanleiding tot dromen waarin het zaad wordt geloosd, en het hun niet anders is dan wanneer zij bij een vrouw sliepen. De oorzaak is volgens mij hierin te zoeken, dat de opgehoopte urine niet slechts de blaas, doch ook de zenuwen die naar de naburige delen lopen, sterk uitzet en een

net zo aangename gewaarwording als tijdens de bijslaap opwekt, waarop de droom spoedig aanvangt en de inbeeldingskracht al datgene voorstelt wat men zich in dergelijke gevallen pleegt voor te nemen. Er vindt dus in het mannelijk lid een beweging plaats (§ 1.) waardoor het opzwelt, en de zenuwen sterker gespannen en derhalve gevoeliger gemaakt worden, tot het spierweefsel van de zaadblaasjes samentrekt en het zaad naar buiten treedt. Men denke echter niet, dat ik zou geloven dat alleen daardoor zulke dromen ontstaan. Neen, geenszins. Ik weet goed, dat ze ook geactiveerd kunnen worden wanneer men hetzij aan de vrouw denkt voordat men inslaapt, of vaker met haar omgaat. En, wat nog meer is, ik aarzel niet om te beweren dat al datgene wat een veel plaatsvindende toevloed der sappen tegen het lid - waardoor men het mannelijke geslacht van het vrouwelijke pleegt te onderscheiden - kan veroorzaken en het in sterke beweging kan zetten, vermogend is om dergelijke dromen op te wekken, of het[12] zich nu werkelijk in het lichaam bevindt, of er van buiten in is gekomen. Genoeg, er kan daardoor een gewaarwording worden voortgebracht die geschikt is om een dergelijke droom op te wekken. Sommigen zijn gewend om, wanneer zij in bed gaan liggen, hun benen naar zich toe te trekken. Gewoonlijk echter doet men dit wanneer het koud is. Slaapt men dan in, dan verslappen de spieren en zakken de benen naar beneden. Daardoor ontstaat een gewaarwording, en de droom neemt vanaf het naar beneden gaan zijn aanvang. Aangezien dat met het vallen verbonden is, komt het iemand voor, alsof hij valt. Daardoor schrikt hij, aangezien hij zich een gevaar voorstelt. De voorstelling is net zo sterk als een gewaarwording en daardoor wordt hij wakker. Sommigen zijn zo dwaas - ik wilde zeggen: zo verstandig -, dat zij in dergelijke dromen iets bijzonders zoeken. Zij menen dat de natuur hier iets wonderbaarlijks van plan is, en het van te voren daardoor te kennen geeft, al weet ik niet wat. Ik zie echter niet de geringste reden om dit te geloven, en mij dunkt dat het er geheel

[12] Onduidelijk.

natuurlijk aan toe gaat. Hiertoe behoren ook de dromen waarvan men te zeggen pleegt: de Alp heeft iemand een zetje gegeven, of het is iemand niet anders geweest dan wanneer men een zware last zou moeten dragen, zodat men noch kon bewegen, spreken of ademhalen. Diegenen die daarmede geplaagd worden, zijn - zoals de medici verzekeren - in het algemeen volbloedig, met kramp in het onderlichaam en vele gassen bezwaard. Of het bloed beweegt zich door verschillende oorzaken zwaar door de longen. Aangezien nu uit de beginselen der medische wetenschap bekend is, dat dit alles het ademhalen kan verhinderen, en aangezien er dan verder een onaangename gewaarwording ontstaat wanneer men niet vrij kan ademhalen, en deze overeenkomt met de gewaarwording die veroorzaakt wordt wanneer er iets zwaars op het lichaam ligt, dan is het duidelijk hoe daaruit een droom kan ontstaan en de inbeeldingskracht zodanige voorstellingen kan veroorzaken, dat de dromer meent dat er een grote last op hem ligt. Heeft hij daarenboven nog van zijn grootvader of grootmoeder gehoord, dat op hen 's nachts dikwijls een zwarte kat, witte vrouw, of zwarte lange man, en wie weet wat verder nog voor een verschrikkelijk spook heeft gelegen, en hoe er een grote last gedrukt heeft, wat is dan natuurlijker dan dat zulks hem ook toeschijnt?

§ 4.

Op vorengenoemde wijze laten de dromen van zieke en stervende mensen zich verklaren. Want ik beeld mij in, dat bij verschillende ziekten ook de dromen merendeels verschillend zijn. Ik weet niet of deze gedachten bij mijn lezers enige bijval zullen vinden. Wellicht zijn ze niet ongegrond. Wellicht laat zich uit de gesteldheid van de ziekte en de verscheidenheid van de daarmede verbonden toevallen begrijpen, waarom dergelijke zieke personen veelmeer deze dan andere gewaarwordingen hadden, en waarom ze dan daarover en over niets anders

begonnen te dromen. Doch het lastigste[13] is, dat degenen die over de ziekten geschreven hebben, niet bijzonder hebben aangemerkt wat voor dromen bij deze of gene ziekte plegen te ontstaan. En gesteld ook, dat dit geschied was, zal men toch niet van mij vergen dat ik ze daarom van begin tot einde zou moeten doorlezen en het nodige daaruit bijeengaren. Ik ben tevreden dat enigermate bewezen kan worden, dat bij verscheidene ziekten de dromen meestendeels anders ingericht zijn, en geloof gewis, dat dat inderdaad zo zal blijken te zijn wanneer men slechts de moeite zou nemen om de personen die verschillende ziekten hebben naar hun dromen te vragen. Men stelle, dat twee personen ziek zijn. De ene is kortademig, de andere kan zijn urine niet kwijt. Ze beginnen in te slapen en te dromen. Beiden hebben dan verschillende, onaangename gewaarwordingen, die gaandeweg zo zwak worden dat ze geschikt zijn om een droom op te wekken. Nu volgt hieruit weliswaar slechts dat het begin der dromen verschillend is, doch niet, dat ze op verschillende wijze worden voortgezet. Alleen, wat is daaraan gelegen? Er ontstaan uit eenzelfde gewaarwording verschillende dromen. Waarom zouden niet ook uit verschillende gewaarwordingen verschillende dromen voortkomen? Ik begrijp weliswaar goed, dat niet te bewijzen valt dat zulks altijd moet geschieden, doch ik beweer ook slechts zoveel, dat het slechts merendeels zou moeten plaatsvinden. Want de droom is een reeks van inbeeldingen in de slaap. Stelt men nu, dat de twee gewaarwordingen waaruit de twee dromen ontstaan, verschillend zijn, dan vindt de eerste inbeelding in de beide dromen plaats hetzij omdat haar onderwerp met de kwestie die men ervaren heeft, een overeenkomst heeft, of omdat die tegelijk daarmede ondervonden werd. In het eerste geval moet de eerste inbeelding anders zijn, net als de tweede, derde, et cetera, derhalve de ganse droom. Want wanneer twee dingen lijken op twee andere, dus verschillende dingen, moeten ze zelf anders zijn. In het tweede geval kan ook de eerste inbeelding

[13] "schlimmste".

gelijkvormig zijn, dus de droom zelf ook. Dus het blijft erbij wat ik gezegd heb, namelijk dat merendeels in verschillende ziekten de dromen anders opgebouwd moeten zijn.

§ 5.

Met de temperamenten is het ook zo gesteld. Zijn deze verschillend, dan zijn ook de dromen verschillend. Men vrage de melancholicus wat hij droomt, en hij zal met een weemoedig gezicht antwoorden dat hij steeds met zware, treurige, vermoeiende[14] en vreeswekkende dromen geplaagd wordt. Er hangt hem ook louter ongeluk, nood en gevaar boven het hoofd. Men vrage het ook aan de sanguinicus, dan zal men precies het tegendeel horen. Zijn ziel houdt zich niet bezig met treurige en vermoeiende voorstellingen, doch ze verlustigt zich aan aanmoedigende beelden. Ze stelt zich louter genoegen en vrolijkheid, aangename gezelschappen, heerlijke traktaties en fraaie vrouwen voor. De cholericus is, wanneer hij droomt, nimmer stil en rustig. Hij geraakt in de voor hem gebruikelijke emotie. Ik bedoel de toorn, hij stoot en slaat om zich heen, ruziet en strijdt met zijn vijand en gelooft dat hij deze hetzij verwond heeft, of het is hem zelf overkomen. Zo onrustig deze is, zo rustig en gelaten is de flegmaticus. Deze droomt hetzij in het geheel niet, of, wanneer het al geschiedt, is het toch iets zeldzaams en dan beeldt hij zich in, dat hij zijn plaats achter de kachel moet verlaten, daarentegen vorst en koude doorstaan en in het slechtste weer voortreizen. Dit zou een korte, doch onvolledige verscheuring van de dromen zijn, voor zover ze zich naar de temperamenten richten. Evenzo kan ook de verscheidenheid der dromen bij de diverse leeftijden worden geduid. Een kind droomt weinig en gans anders dan een jongen; een jongen heeft heel andere dromen dan een jongeman; een jongeman andere dan een man; een man andere dan iemand die

[14] “verdrüszlichen”.

een hoge leeftijd bereikt heeft. Wat het eerste betreft, ziet men wel dat ik de temperamenten hier zo heb aangenomen als ze in de geneeskunde worden beschouwd. Aangezien nu met ieder temperament bijzondere neigingen zijn verbonden en deze de drijfveren van onze handelingen zijn, die ons nopen om ons veelmeer met deze dan andere dingen bezig te houden, zo moet diegene die dit of dat temperament bezit, bepaalde handelingen vaker en bijna bestendig van plan zijn, en meer met deze dan met andere dingen omgaan. Dat wil zeggen, hij zal van bepaalde dingen de meeste zintuigelijke voorstellingen hebben. Nu zijn de dromen evenwel inbeeldingen. Verder is het gewis, dat wij ons die dingen gemakkelijker, eerder en levendiger inbeelden, die wij ons bestendig voorstellen. Derhalve zal degene die dit of dat temperament heeft, over bepaalde dingen het meest dromen. Het laat zich dus zeer gemakkelijk begrijpen, waarom bij het ene temperament de dromen niet zoals bij het andere zijn. Want neemt men met mij als gewis aan, dat bij verschillende temperamenten de neigingen verschillend zijn, dan zal men ook toegeven, dat niet slechts de handelingen die eruit ontstaan, en de onderwerpen, doch ook de voorstellingen die door middel van de zintuigen geschieden, verschillend zijn. Nu zijn evenwel de inbeeldingen afwezige gewaarwordingen, die wederom tevoorschijn worden gebracht. Volgt hier dan niet uit, dat de inbeeldingen bij verschillende temperamenten verschillend zijn, en moet dat niet ook voor de dromen gelden, aangezien ze niets anders dan inbeeldingen zijn? De sanguinicus zoekt zijn genoegen in zintuigelijke dingen, zoals in goed eten en drinken, aangenaam tijdverdrijf, en omgang met de vrouwen. Dit stelt hij zich voortdurend door de zintuigen voor. Wat is dan natuurlijker, dan dat de inbeeldingskracht hem in de droom zulks wederom voorzet? Bij de cholericus heeft de neiging tot toorn, hoogmoed, eerzucht en vermetelheid de overhand. Zijn handelingen leggen hiervan duidelijke proeven aan den dag. Hij is nimmer rustig, steeds meer ruzieachtig en strijdlustig dan dat hij vrede houdt, en hij begeeft zich liever in

het grootste gevaar dan dat hij iets van zijn eer zou willen verliezen. Het is dan ook geen wonder, wanneer hem in de droom datgene overkomt wat hij overdag bestendig van plan is. De flegmaticus brengt de meeste tijd met slapen door, en wanneer het niet geschiedt, lijkt zijn toestand toch meer op de slaap dan op het waken, terwijl hij op gewaarwording geenszins ingesteld is. Hij zal het mij dus ten goede houden wanneer ik hem zeg, dat hij bestendig slaapt, en mij verwondert het dus geenszins, dat zijn fantasie in de droom zo rustig is. Droomt hij evenwel op de manier zoals ik gedacht heb, dan moet dit aan zijn luiheid en vrees voor de arbeid, en ook aan de overige omstandigheden waarin hij zich bevonden heeft, worden toegeschreven. De melancholicus is ingesteld op treurigheid, en deze onderdrukt alle andere voorstellingen. Hij stelt zich de wereld als een tragedie voor waarin hij de hoofdpersoon moet spelen. En de toekomstige loop van zijn aangelegenheden, schijnt hem een gevolg van ontelbaar veel ongeluksgevallen te zijn die hem nog zullen treffen. Met één woord, zijn fantasie houdt zich steeds bezig met treurige en bedroefde voorstellingen, en is het dan niet noodzakelijk dat ze ook ’s nachts bij haar gewoonte blijft? Een kind brengt de meeste tijd met slapen door, en daardoor droomt het zeer weinig. Wanneer het echter tot een bepaalde leeftijd komt, gaat het ook met verschillende dingen om. Want een jongen houdt zich met andere dingen bezig dan een jongeman, en deze wederom met andere dan een man. Moeten dan niet ook de dromen naar gelang de leeftijd verschillend zijn? Zwangere vrouwen hebben gedurende hun zwangerschap gans andere dromen dan anders. Dat komt doordat zij dan vele ongewone gewaarwordingen hebben. Want het is feitelijk te merken dat alles wat ongewone gewaarwordingen veroorzaakt, tot vele dromen aanleiding geeft, en van deze makelij is alles wat het bloed sterk naar het hoofd drijft, of de terugloop daarvan verhindert, evenals wanneer men zulk een positie van het lichaam aanneemt, dat het hoofd lager dan het ganse lichaam ligt; wanneer men veel

gegeten heeft; harde en scherpe spijzen tot zich heeft genomen; zich bedronken heeft; de onderste delen van het lichaam koud zijn geworden; men warmte, kramp in het onderlichaam of in de armen of benen heeft; volbloedig is; en ook wanneer men narcotische dingen heeft gebruikt, zoals opium, de papaver, verse koriander, hondstong, doornappel, alruin, bilzekruid en nachtschaduw.

§ 6.

Vrijwel alle voorstellingen zijn van een hoedanigheid, dat ze in ons hetzij een genoegen of misnoegen, en derhalve een verlangen of afschuw opwekken, naar gelang wij namelijk aan de kwestie zien of deze onze volkomenheid of onvolkomenheid kan bevorderen. Derhalve kan dit ook beweerd worden over de voorstellingen van een dromende persoon. Stelt nu de inbeeldingskracht veel genoegen of misnoegen voor, dan worden het verlangen en de afschuw sterk. En aangezien de grotere gradaties van het verlangen en van de afschuw emoties zijn, is het duidelijk dat iemand die droomt emotioneel kan worden. De ervaring stemt ook hiermede overeen. Want ze leert, dat dromende personen hoop koesteren, liefhebben, schrikken, zich verheugen, bedroefd zijn en vertoornd raken. Aangezien verder op bepaalde voorstellingen en op het verlangen, de afschuw, de beslissing der ziel en emoties, bepaalde bewegingen in het lichaam volgen die daarmede in overeenstemming zijn, zo lijdt het geen twijfel dat zulks ook in de droom geschiedt. En daaruit concluderen wij, dat dromenden spreken, lachen, huilen, om zich heen slaan, opstaan en ronddolen.

§ 7.

Dat eten en drinken voor het behoud van het leven en de gezondheid onontbeerlijk zijn, is iets wat mijn bewijs geenszins

nodig heeft. Wie daaraan mocht twijfelen, zou er niet beter door overtuigd kunnen worden dan wanneer men hem acht dagen lang liet hongeren en dorst lijden. Doch hoe noodzakelijk dit ook is, geloof ik toch, dat wij het vaker zouden laten wanneer wij er niet een onaangename gewaarwording door zouden moeten voelen. Dit is een middel waarvan de natuur zich bedient om ons aan onze plichten te houden. En wij moeten haar er dankbaar voor zijn, dat zij met de handelingen die voor ons behoud nodig zijn, bepaalde onaangename gewaarwordingen verbonden heeft, die ons nopen om datgene te doen wat voor onze volkomenheid dient, en die wij anders tot onze schade zouden nalaten. Men heeft het dus geenszins nodig om hierover de voorzichtigheid en zorgvuldigheid van de ziel te bewonderen. Ik althans kan mij niet voorstellen, dat ze met groot bedenken honger en dorst zou opwekken omdat ze zag dat aan het lichaam vloeibare en vaste deeltjes voor de voeding ontbreken. Ik erken, dat het mij een zuivere inval en niet overtuigend genoeg schijnt. Want men zal door geen enkel verstandsbesluit kunnen aangeven, dat ze zulks uit een zekere opzet ondernam. Zou dit waar zijn, dan moesten degenen die met hypochondrie, melancholieke toevallen en vierdaagse koortsen, die men vreetkoorts noemt, bezwaard zijn, immer voeding nodig hebben aangezien zij constant hongeren. Daarentegen niet diegenen die tuberculose, een uitterende koorts of andere ziekten hebben, aangezien zij geen eetlust hebben. Men geven mij echter niet de schuld, dat ik dit slechts ter gisping van de heren stahlianen[15] heb aangevoerd. Neen, geenszins. Mijn hoogachting die ik jegens hun heb, is veel te groot dan dat ik dit zou doen. Ik heb mij voorgenomen, honger en dorst door de fantasie te verklaren. Wie dit echter doet, herleidt een verandering tot de ziel, en daarom mag men niet denken als zou ik behoren tot de vijanden van de heren stahlianen. De vraag is derhalve, hoe het feitelijk met de honger gesteld is. Als ik de waarheid moet zeggen, dan kun je zulks

[15] Vermoedelijk een tak van chemisch of fysiologisch onderzoek.

beter gewaarworden dan verklaren. Het is waar, er is bij hem altijd een verlangen om te eten, doch daarmede is nog niet alles gezegd. Er is tegelijk ook een onaangename gewaarwording met hem verbonden, die niet met woorden kan worden uitgedrukt. Wanneer men delicatessen gewaarwordt, wanneer men anderen met genoegen ziet eten, wanneer de gebruikelijke etenstijd zich aandient, ontstaat een verlangen om te eten. En toch wil ik niet beweren dat men dan altijd hongert. Dat betekent, dat maar heel weinig mensen eten vanwege ware honger. Inbeelding, eetlust, gewoonte, zijn in het algemeen, vooral bij voornamen, de drijfveren voor deze handeling. Klaagt niet menigeen bij de maaltijd dat hij geen eetlust heeft, enkel omdat er geen spijzen zijn die hij gaarne eet? Men zette hem echter een gerecht voor dat naar zijn smaak is, dan wil ik wedden dat hij het niet zal laten staan. De gewoonte is net zo vermogend om een zo gevoelige honger op te wekken, als was hij door natuurlijke oorzaken ontstaan. Wie gewend is om alle dagen heerlijk en in vreugde te leven, en een zo grote voorraad aan voedingsrijke sappen bezit dat hij zonder schade twee anderen daarmede dik zou kunnen maken, heeft voortdurend eetlust. Het is niet slechts ’s middags en ’s avonds, doch geeft ook buitendien zijn maag voortdurend te werken. Hij wordt dus nimmer leeg. En thans zou ik graag willen weten waar de werkelijke honger vandaan komt. Opdat men echter des te beter leert inzien hoe de honger ontstaat, gelieve men te overwegen dat men nimmer honger heeft wanneer men net gegeten heeft en de maag met spijzen is aangevuld, doch wanneer die leeg is. In het laatste geval krijgen de maag en de delen die ermede verbonden zijn en hem omgeven, een andere ligging. Ze vallen en trekken samen, en daardoor ontstaat in ons een bepaalde onaangename gewaarwording, waarbij men pleegt te zeggen dat men honger heeft. Men kan van de waarheid van deze stelling zeer gemakkelijk overtuigd worden, wanneer men slechts ten tijde dat men honger heeft, nauwkeurig op zichzelf acht slaat. Voelt men dan in de omgeving van de maag niet een

onaangename gewaarwording, waarvan men zelf niet kan beschrijven waaruit die eigenlijk bestaat? Het water loopt iemand in de mond. Toont dit echter niet een samentrekken van de genoemde delen aan? Het rommelt de hongerige in het lichaam. En zou dit kunnen geschieden wanneer niet - door een samenvallen en een mild samentrekken - de met de maag verbonden darmen de winden die voorhanden zijn, vanuit de ene plek naar de andere zouden drijven, die op zich niet van de plek waren gerukt? Zoals echter de ziel alle akelige gewaarwordingen verafschuwt, zo zal het er haar in dit geval ook aan gelegen zijn, deze onaangename gewaarwording weg te voeren en, zodra ze zich daarmede bezighoudt, moet haar ook naar de wet der inbeeldingskracht datgene te binnen schieten wat met deze onaangename gewaarwording verbonden is geweest (§ 2.). Dat wil zeggen, zij moet zich tegelijkertijd datgene voorstellen waardoor deze gewaarwording is opgekomen. Nu heeft ze niet éénmaal, doch ontelbaar vele malen ervaren, dat de onaangename gewaarwording verdwenen is wanneer zij iets van spijs tot zich heeft genomen. Wat is dus natuurlijker, dan dat in ons een verlangen om te eten ontstaat, dat zich telkens bij de honger bevindt?

§ 8.

Wat ik hier over de honger heb aangevoerd, zou wellicht niet toereikend of algemeen genoeg kunnen schijnen. Want, zullen sommigen zeggen, menigeen die nog maar net gegeten heeft, zal bij de aanblik van een aangenaam gerecht of andere delicate lekkernijen waarvan hij een liefhebber is, een verlangen om te eten bij zich bespeuren, terwijl toch de toestand van de maag hetzij in het geheel niet, of toch zeer weinig is veranderd. Alleen, gij zult mij toestaan dat ik vraag, of dit met recht een ware honger moet worden genoemd, of dat het niet veelmeer een gezonde eetlust is, die zijn basis slechts in een aangename

gewaarwording heeft. Ik althans kan mij niet inbeelden dat zo iemand zich inderdaad over de honger kan beklagen, en geloof dan ook, dat de eigenlijke, ware honger ontstaat op de wijze zoals ik gedacht heb. Sommigen die gewend zijn om op een bepaald uur te eten, krijgen wanneer zij ook reeds voordien iets tot zich hebben genomen, wederom een verlangen om te eten wanneer het bestemde uur zich wederom aandient. En nog weer anderen verwennen zich door het vakere eten dusdanig, dat zij op alle ogenblikken willen eten, al bespeuren zij geen ware honger. Wellicht doen zij het, hetzij omdat ze het voor de gezondheid zeer nadelig achten dat de maag werkeloos is, of omdat zij bezorgd zijn dat hij zijn werkzaamheid vergeet, wanneer hij niet steeds wat te doen heeft. Wie zal echter met grond der waarheid kunnen beweren, dat zij een ware honger hebben? Bij de eerste wekt de gebruikelijke tijd om te eten het verlangen op om te eten. Bij de andere echter is het eten reeds tot gewoonte geworden. Men ziet dus wel, wanneer dit besluit plaatsvindt. Deze persoon heeft een verlangen om te eten, dus hongert hij, namelijk slechts wanneer daarmede een onaangename gewaarwording verbonden, en de maag leeg is. Men mag hierbij niet denken dat ik geloof, dat er verder geen andere oorzaken meer zijn, die een onaangename gewaarwording en een daarmede verbonden verlangen om te eten zouden kunnen opwekken. Ik weet per slot van rekening heel wel, dat de zuren in de maag vaker de oorzaak van de honger aangeven, en ik zou naar waarheid zeer simpel zijn, wanneer ik dit zou willen loochenen. Leert niet de ervaring, dat zurige middelen de eetlust opwekken en versterken, en dat de dingen die de zuren verzachten, zoals de *absorbentia* en *alcalina*, de eetlust verzwakken en verminderen? En men kan zeker geloven, dat bij alle ziekten waarbij zich een buitengewoon sterke eetlust en honger voordoet, steeds een zuur in de maag ligt, en dat dit wordt weggewerkt wanneer men het verzacht en wegwerkt, zoals men dat bij de hypochondrische personen en in de vreetkoorts waarneemt. Zo gevoelig en onaangenaam de honger

is, zo geschiedt het soms toch dat men die niet merkt. Sterke gemoedsbewegingen, diepzinnige beschouwingen, belangrijke zaken, pijnlijke ziekten en alles wat sterke gewaarwordingen veroorzaakt, onderdrukken die. En hoe kan het ook anders zijn? Een sterkere gewaarwording verzwakt de geringere. Wie op twee plekken van zijn lichaam pijn heeft, ervaart slechts de sterkste. Een toestand die in ons een sterke indruk maakt en die wij ons levendig voorstellen, veroorzaakt dat wij van andere kwesties hetzij in het geheel geen, of slechts vage voorstellingen hebben. Wordt de opmerkzaamheid op een bepaald verwijt gericht, dan raakt de op iets anders gerichte opmerkzaamheid net zoveel sterkte kwijt als daarvan aan het verwijt gespendeerd is. Dientengevolge wordt de voorstelling daarvan duisterder en zijn wij ons er niet bijzonder van bewust. Mag men zich dus verwonderen, dat men de honger niet voelt wanneer de opmerkzaamheid zich met andere dingen bezighoudt, en wij sterkere en levendigere voorstellingen hebben dan de gewaarwording die door de honger veroorzaakt is?

§ 9.

Nimmer zal een mens dorst hebben wanneer hij net gedronken heeft, en zich verder in zijn gewone, natuurlijke en gezonde toestand bevindt. Zolang de inwendige delen van de mond, keel en slokdarm met een vloeibare materie toereikend zijn aangevuld, zal men niet over dorst klagen. Is evenwel geen vloeibare materie meer aanwezig en zijn de genoemde delen droog, dan ontstaat in ons een onaangename gewaarwording en zegt men, dat men dorst heeft. De ziel kan een dergelijke gewaarwording niet verdragen, en is daarom op middelen bedacht om die weg te werken. Ze moet zich hier dus, net zo goed als in het vorige geval, tevens datgene voorstellen waardoor deze onaangename gewaarwording is opgekomen (§ 2.). En daar ze uit oneindig veel situaties weet, dat die is

opgehouden zodra men wat vloeibaars tot zich heeft genomen, ontstaat in ons een verlangen om te drinken, dat zich altijd bij de dorst bevindt. In de ziekten die uit een krampachtige samentrekking van de slokdarm bestaan, klagen de patiënten over een ongemene dorst. Dat komt doordat de inwendige delen van de keel krampachtig zijn samengetrokken, en de toevloed van de vloeibare materie verhinderd is. In dit geval zijn de middelen die de kramp verlichten en waarin salpeter zit, buitengewoon goed. Wat de tegenwerpingen betreft die men vanwege de voorstellingen der ziel bij honger en dorst zou kunnen maken, aangezien men zich die niet bewust is, zal ik bij gelegenheid navolgend beantwoorden.

§ 10.

Honger en dorst komen in zoverre met elkander overeen, dat zich bij hen een verlangen of, zoals men het anders belieft te noemen, een eetlust bevindt, en wel bij de eerste na het eten, bij de andere echter na het drinken. Bovendien richten beide zich ook naar de wet van de inbeeldingskracht. Vandaar dat ik haast zou menen alsof nu juist dit zich bij de eetlust, en het onderwerp daarvan, de afschuw, zou laten aanbrengen. Zoveel is gewis, dat de ziel bij de eetlust steeds dezelfde wet in acht neemt, die eruit bestaat, dat ze zich iets als goed moet voorstellen, of ze dit nu meteen gedaan heeft wanneer ze de kwestie waarneemt, of reeds voordien of een ander tijdstip. Mij bij het eerste op te houden, leidt niet mijn vooropgezette doel. Overlegt men echter het andere, dan bevindt men dat men zich het genoegen dat men eerder ondervonden heeft, bij de huidige aangelegenheid wederom moet voorstellen. En aangezien dit een werking der fantasie is, zal men gemakkelijk kunnen concluderen dat het in de wet van de voorkeur[16] een sterke invloed heeft. De ervaring kan mijn stelling rechtvaardigen, en

[16] “Appetit”.

dit is de beste proeve van de juistheid daarvan. Nimmermeer zouden kinderen zozeer en zo dikwijls naar het zoete verlangen, wanneer zij zich niet de aangename smaak die zij eerder ondervonden hebben, wederom voorstelden; nimmermeer zou men een verwijderde bloem willen ruiken, wanneer men zich niet de voortreffelijke geur wederom zou voorstellen; nimmermeer zou iemand het in zijn hoofd halen om naar de komedie te gaan, wanneer niet de inbeelding het vorige genoegen wederom naar voren zou brengen; en men zou nimmer een verlangen hebben om dit of dat muziekstuk te horen, wanneer de oren zich aan de aangenaamheid daarvan niet reeds verlustigd hadden. Uit dit alles vloeit vanzelf voort, dat de voorkeur voor iets des te groter is, hoe groter en hoe meer genoegen daarmede verbonden is geweest. Caius drinkt een goed glas wijn, het smaakt hem zeer goed. Hij bespeurt, dat hij gans monter en opgeruimd wordt. Hij krijgt meer krachten, zijn maag verteert de spijzen veel gemakkelijker dan anders. Hij kan daarna beter studeren en is voor alle dingen beter toegerust. Ziet hij nu op een ander moment een glas wijn, dan wil ik wedden dat zijn eetlust tamelijk sterk zal zijn. Ondertussen echter pleegt het zeer vaak te geschieden, dat men trek heeft in iets dat toch zeer weinig of in het geheel niets goeds in zich heeft. Ik wil zoveel zeggen, als dat men zich slechts inbeeldt dat het een volkomenheid bevat, terwijl het toch daadwerkelijk geheel anders in elkaar zit. Dat betekent, dat wij met de huidige kwestie veel goeds hebben ondervonden, en stellen dat aan ons gemoed opnieuw voor. Vandaar dat het schijnt dat zoiets goeds de kwestie zelf in zich heeft.

§ 11.

Ik kom thans bij de afschuw. Ook hier neemt de ziel een bestendige wet in acht, op grond waarvan ze zich alles wat ze verafschuwt, hetzij reeds vanaf de aanvang als erg voorstelt, of

ze heeft zulks voorheen reeds gedaan. Iedereen ziet, dat alles in het laatste geval op de inbeeldingskracht aankomt, en men zal zonder mijn herinnering begrijpen, dat die met de wet der verafschuwing in nauwe verbinding staat. Men heeft des te minder reden om hieraan te twijfelen, aangezien er ontelbare gevallen zijn die dit bewijzen. Titius heeft van deze of gene spijs, of van een bepaalde drank een afschuw, aangezien hij daarin iets walgelijks heeft gevonden. De aanblik daarvan brengt hem zulks wederom in gedachten. Dikwijls treft een medicus mensen aan, die geen pillen en poeder of andere artsenijen kunnen innemen, door geen andere oorzaak dan dat de inbeeldingskracht de akelige gewaarwording die zij er ooit van gehad hebben, wederom veroorzaakt. Is iemand de aanblik van een dood lichaam fataal geweest, dan zal men op een ander tijdstip daarvan een afschuw hebben. De vreselijke geur van een bloem die men heeft ervaren, zal net zomin een verlangen daarnaar kunnen opwekken, als dat een slechte muziek waaraan men een misnoegen heeft bespeurd, onze oren tot wederom aanhoren zal prikkelen. Voorheen heb ik gedacht dat de zin in iets groter wordt wanneer men meer en groter genoegen tegelijk daarmede ervaren heeft. En hier zal dit eveneens gelden. Want men hoeft slechts in plaats daarvan het misnoegen te stellen, dan is duidelijk, dat de afschuw van iets des te sterker is, naarmate er meer en groter misnoegen mede verbonden is geweest. Soms echter verafschuwt men iets zuiver omdat men zich inbeeldt dat er velerlei ongenoegens mee verbonden waren geweest, terwijl het toch heel anders zat. Nog iets gerings moet ik vanwege de verscheidenheid der gemoederen met betrekking tot de eetlust vermelden. Onder honderden mensen vindt men nauwelijks twee, bij wie de bovenvermelde eigenschappen van het gemoed harmoniëren. Caius zoekt iedere gelegenheid om met aardige vrouwen om te gaan, doch Titus kan dit geslacht geenszins lijden. Deze vindt zijn grootste genoegen in een goed glas wijn of bier; gene echter vindt daar weinig of niets aan. Van het gerecht waarvan de een gaarne eet, daarvan gruwelt de

ander. Waarvan men in de jeugd eetlust heeft gehad, daarvan krijgt men bij toenemende jaren een afschuw. Doch waar komt dit vandaan? Verschillende mensen stellen zich een en dezelfde zaak verschillend voor. Dat wil zeggen, dat die onder deze omstandigheden en in deze opzet goed, in de andere slecht is, en thans kan men zich dezelfde als goed voorstellen, die men zich op een ander tijdstip en in andere omstandigheden als slecht voorstelt. Ja, wat nog meer is, een en dezelfde zaak heeft veel goeds en slechts in zich, vandaar dat een mens nu eens dit, en dan weer dat goede; nu eens dit, dan weer dat slechte, in een en dezelfde zaak opmerkt, al naar gelang die zaak zich met deze of gene zijde aan hem presenteert. Bovendien is menigeen meer aan zinnelijke voorstellingen gebonden en aan onduidelijke kennis gewend, terwijl een ander zich door het eerste niet zo sterk laat beïnvloeden en zich moeite geeft om alles duidelijker in te zien. Aan de eerstgenoemde zal veel volkomen toeschijnen dat de laatstgenoemde voor onvolkomen houdt, en wellicht op betere gronden. In de jeugd zijn de oordelen van het goede en slechte, het ware en foutieve genoegen gans anders opgebouwd dan in de ouderdom. Met de jaren groeit het kennisvermogen en daardoor worden ze verbeterd en komen ze de waarheid steeds naderder. Dientengevolge moet de inbeeldingskracht bij verschillende personen verschillend zijn. Aan de een zal ze iets als aangenaam, aan de ander als onaangenaam, nu eens levendiger en sterker, dan weer niet zo levendig en zwakker voorstellen, en in de jeugd zal het een andere gesteldheid hebben dan in de ouderdom. Nu gelieve men zich te herinneren, dat de afschuw van, of trek in iets ontstaat, wanneer men zich de onvolkomenheden en volkomenheden ervan wederom voorstelt. Men bedenke verder, dat dit een werking der fantasie is. Dan zal men gemakkelijk begrijpen waarom beide bij verschillende personen en op verschillende leeftijden verschillend zijn.

§ 12.

De ervaring leert niet zelden, dat wanneer men een spijs tot zich heeft genomen en men daarin iets akeligs aantreft, dit tot braken leidt. En dit keert net zo vaak weer, als wanneer men deze spijs ontwaart of tot zich wil nemen. De vraag is dus, hoe dit in zijn werk gaat. De huivering bestaat uit een onaangename gewaarwording en de ziel probeert die kwijt te raken. Doch daarbij blijft het niet alleen. Er moeten buitendien nog heftige bewegingen in het lichaam volgen (§ 1.). Op grond daarvan moet ook dit in de maag geschieden. Er komt bij de natuurlijke beweging daarvan dus nog een andere, sterkere, en dit zorgt ervoor dat die veel heftiger in de tot zich genomen spijs, en deze wederom in hem net zo sterk terugwerken. De maag is zeer gevoelig, en daarom moet dit een heftige beweging en een daarbij geproportioneerde beweging voortbrengen. Aangezien het braken door een hevig samentrekken van de maag ontstaat en dit uit de sterke beweging[17] ervan voortkomt, is het duidelijk dat het tot braken leidt. Doch waarom komt dit op een andere tijd terug, wanneer men deze zelfde spijs ontwaart? Dit valt zeer gemakkelijk te verklaren. De onaangename voorstelling is zo levendig, dat ze lijkt op de vorige gewaarwording, en aangezien daarmede het braken verbonden is geweest, is het geen wonder dat dit wederom plaatsvindt. Dat echter een dergelijke afkerige voorstelling ontstaat wanneer men zulk eten ziet, is geenszins verwonderlijk, aangezien men zich op grond van de wet der inbeeldingskracht meteen datgene voorstelt wat voordien daarmede verbonden is geweest toen men het voor het eerst ervaren heeft. Het valt dus zeer licht te begrijpen, waarom sommigen van bepaalde spijzen en van een bepaalde drank een afschuw hebben. Zij hebben er zonder twijfel iets akeligs in aangetroffen, of het zich op zijn minst voorgesteld, of ze zijn daarbij emotioneel geworden. Zien zij nu iets dergelijks wederom, dan stelt de inbeeldingskracht hun wederom het

[17] Lees: ‘prikkel’.

vorige voor, en dan ontstaat bij hen wederom de afschuw. Sempronius heeft door een vergrootglas kaasmijten gezien en heeft daarvan een afschuw gekregen. Wordt hem nu kaas voorgezet, dan stelt de inbeeldingskracht hem de kaasmijten wederom voor, en hij krijgt daardoor een afschuw van de kaas. Als zodanig kan het geschieden, dat iemand in zijn jeugd van een bepaalde spijs een afschuw heeft bespeurd, of bij het genieten daarvan een emotie heeft gevoeld. Wanneer dit slechts één keer en aldus geschied is, dat vele andere en vreemde voorstellingen daarmede verbonden zijn geweest; wanneer ten slotte een lange tijd is verlopen waarin hij er niet wederom aan gedacht heeft, wat is dan gemakkelijker dan dat hij deze kwestie vergeet? Doch desalniettemin stelt hem de inbeeldingskracht, hoewel op een duistere en onduidelijke wijze, het eerdere misnoegen voor, wanneer hij dergelijke spijzen tot zich wil nemen. Alles wat ik hier heb aangenomen, is zo gesteld, dat het elkander niet tegenspreekt doch goed bij elkander kan bestaan. En ik beeld mij zelfs in, dat de gevallen van dergelijke aard, zoveel de ervaring het aan den hand doet, met de mijne een grote gelijkenis hebben.

§ 13.

Ik heb mij eenmaal in mijn hoofd gezet, dat de meeste bewegingen in onze lichamen aan de gewaarwordingen hun oorsprong ontlenen. En men zou genoeg te doen hebben, wanneer men mij dit uit het hoofd zou willen praten. Ik heb in het voorgaande laten zien, bij welke veranderingen dit in ons plaatsvindt, en nu wil ik proberen of het niet bij het ademhalen valt toe te passen. Wanneer wij ademhalen, verwijden wij de borst en trekken die weer samen. In het eerste geval, waar de borst verwijd wordt, zet de lucht in de longen uit. Zijn elasticiteit wordt geringer dan de zwaarte van de buitenlucht, en deze dringt dan door de mond en de neus de longen binnen en

zet die uit. Trekt men nu de borst weer tezamen, dan wordt de lucht in de longen samengedrukt. Zijn elasticiteit die door de warmte in de longen vermeerderd werd, wordt door het samendrukken nog groter gemaakt. Daardoor drukt hij sterker dan de buitenlucht hem weerstaan kan, en is genoodzaakt de longen te verlaten. Aangezien de lucht die in de longen binnendringt, koud is, en de longen wegens de vele zich in hen bevindende bloedvaten warmer, moet die het bloed in de longen afkoelen en dus dichter maken. Want het is bekend dat een lichaam altijd zijn warmte verliest wanneer het een kouder lichaam treft, en dat een vluchtige materie wanneer die is afgekoeld, dichter wordt. Gewis, de natuur zelf schijnt ons op deze gedachte te brengen en de waarheid van deze stelling te bekrachtigen. Ze is bij de structuur der longen van haar ordening afgeweken, waarnaar zij doorgaans gewend is om de aders in doorsnede groter te maken dan de slagaders. Ze heeft hier een uitzondering gemaakt en aan de longslagader een grotere wijdte dan aan de longader gegeven. Wellicht omdat ze wel geweten heeft dat het bloed een nauwere ruimte inneemt en derhalve ook door een nauwer vat kan gaan, nadat het voorheen afgekoeld is geworden. Zou dit niet geschieden, dat zou ik graag willen weten hoe het bloed dat uit de rechterhartkamer naar de longen is gebracht, in de linkerhartkamer ruimte kan vinden, aangezien naar de algemene bekentenis der anatomen de rechterhartkamer groter is dan de linker, en derhalve ook meer bloed dan deze bevat. Men zegge mij niet, dat niet al het bloed dat uit de rechterhartkamer naar buiten is geperst naar de linker is gekomen, doch dat iets daarvan in de longen achterblijft. Anders zou men zich moeten laten welgevallen dat ik uit datgene wat men mij heeft toegegeven, iets concludeer waardoor men tot de ongegrondheid van deze mening gemakkelijk kan worden overgehaald. Want gesteld dat er enig bloed in de longen zou achterblijven, zal zich in korte tijd daarvan zoveel ophopen, dat hetzij de omloop van het bloed door de longen verhinderd wordt, of dat de aderen moeten barsten. Een

conclusie die uit hetgeen wat men mij heeft toegegeven, correct lijkt, doch met de ervaring strijdig is. Doch wellicht beweegt het bloed zich door de longader veel sneller dan door de longslagader. Een belachelijke inval, waarvan ik het niet nodig vind om die te weerleggen, aangezien hij klaarblijkelijk de ervaring weerspreekt, welke leert, dat het bloed zich telkens in de bloedvaten langzamer beweegt dan in de slagader. Het blijft dus een onomstotelijke waarheid dat het bloed in de longen door het ademhalen wordt afgekoeld. De mensen weten niet dat dit moet geschieden en toch zorgen zij ervoor dat het geschiedt. Zij zouden de lucht niet de longen binnentrekken, wanneer zij niet een onaangename gewaarwording zouden voelen. Deze ontstaat doordat het bloed de longslagader en zijn vertakkingen te sterk uitrekt. Zij zouden ook niet de lucht wederom uit de longen laten gaan, wanneer zij niet daartoe door een soort-gelijke hinder genoopt waren. Dat komt doordat wij van iedere onaangename gewaarwording, dus ook van deze, een afschuw hebben. De inbeeldingskracht stelt ons oneindig veel gevallen voor, waarin deze ophoudt zodra wij adem hebben gehaald. En dit is er de oorzaak van, waarom dat wordt voortgezet. Wanneer de lucht warm, of het bloed verhit is geworden, halen wij sterker en gezwinder adem. Heeft dan echter ook niet het bloed een sterkere afkoeling nodig, en is de gewaarwording, wanneer dit niet geschiedt, niet veel onaangenamer en hinderlijker? Men kan hiervan des te gemakkelijker overtuigd worden, wanneer men zich een kind voorstelt dat ter wereld komt. Dit heeft, zolang het in het moederlichaam is geweest, geen adem gehad. Wanneer het echter geboren wordt, moet het niet meer als een deel van de moeder beschouwd worden, en dan geniet het niet meer het nut dat het ademhalen door de moeder voor het kind teweeg heeft gebracht. Nu is het bekend, dat het bloed van het kind, voordat het bij de rechterhartkamer komt, door de omloop verwarmd en in een grotere ruimte wordt uitgebreid, om maar niet te denken aan de bewegingen die het kind bij de geboorte moet uitstaan, en die daadwerkelijk niet gering zijn. De

rechterhartkamer moet derhalve wederom op natuurlijke wijze uitzetten. Daardoor wordt een sterke, onaangename gewaarwording of veelmeer een beklemming veroorzaakt, en het kind probeert zich hiervan door allerhande bewegingen te bevrijden, totdat het onder andere ook ertoe vervalt dat het de borst vergroot. Zodra dit geschiedt, dringt de buitenlucht door mond en neus de longen binnen, zet deze tevens de bloedvaten uit en voert het bloed daarin af. Daar nu voorheen het bloed uit de longslagader naar het *canalem arteriosum* heeft moeten gaan omdat het een grotere weerstand in de longen dan in het kanaal zelf gevonden heeft, zo moet het thans door de longslagader en zijn vertakkingen gaan, waar het uitgedijd is en de weerstand er niet langer is. Aangezien verder het bloed in een nauwere ruimte is gebracht, kan het door de longbloedvaten gaan en in de linkerhartkamer worden opgenomen. Zou het kind de lucht niet wederom naar buiten laten gaan, dan zou het daarvan een soortgelijke hinder ondervinden. Het trekt dus de borst samen en dientengevolge moet de lucht weer de longen uitgaan. Aldus heeft plaatsgevonden dat het kind voor de eerste keer adem heeft gehaald. Moet dit voor de tweede maal geschieden, dan moet de inbeeldingskracht hem voorstellen, weliswaar duister en onduidelijk, hoe het door hem voor het eerst gedaan werd. En dit geschiedt ook bij de derde en vierde keer, totdat uit deze handeling een gewoonte wordt. Zou men daar tegen inbrengen dat noch een kind, noch volwassen personen zich van bepaalde voorstellingen bij het ademhalen bewust zijn, dan zou ik het geenszins nodig hebben om daarop te antwoorden. De ongegrondheid van de premisse[18] van deze conclusie, namelijk dat als wij ons van een verandering in ons niet bewust zijn, die verandering niet geschiedt, blikt iedereen helder in de ogen. Dat het evenwel met het ademhalen toegaat zoals ik beschreven heb, laat zich uit de structuur van deze delen bewijzen. Niet slechts de rechterhartkamer heeft zenuwen, doch voornamelijk ook de longslagader, die een huid heeft die niets anders dan een

[18] “Obersatz”.

weefsel van kleine zenuwen is. Wie dan ook niet zou willen toegeven dat een sterk uitzetten van deze delen een gewaarwording zou kunnen veroorzaken[19], die moet loochenen dat de zenuwen een gewaarwording hebben. Er zou dan een waarheid worden omgestoten die door de ervaring wordt ondersteund, en die het geluk heeft gehad een algemene bijval van de geneeskundigen verwaardigd te zijn geworden.

§ 14.

Wanneer de spijsvertering van de spijzen geschied is, dringen de subtiele delen daarvan de melkvaten binnen en worden in het bloed gebracht. De onzuiverheden evenwel die te groot zijn, blijven in de darmen achter. Deze worden niet slechts door de overblijfselen van de spijzen en de drank geproduceerd, doch er komen ook verscheidene sappen van ons eigen lichaam bij. Het speeksel en de slijmerige vochtigheid die uit de klieren van de hals, de keel en slokdarm bestendig opwellen, worden met de gekauwde spijzen ingeslikt en in de maag gebracht. In de maag zelf wordt het maagsap (*liquor gastricus*) dat door de vezeltjes der vezelige[20] huid steeds uitademt, [aangemaakt], en in de twaalfvingerige darm wordt het pancreatische sap benevens de gal daarmede vermengd.[21] Al deze vochtigheden dienen ertoe, de spijzen volledig op te lossen en de zo nodige verbinding der waterige en vettige delen duurzaam te maken, opdat daaruit de *chylus*[22] bereid wordt. Na deze verrichting blijven de grovere delen van genoemde sappen achter. Ze dringen niet in de

[19] "Wer (...) nicht zugestehen wollte, dasz (...) keine Empfindung verursachen könnte, der müszte leugnen, dasz die Nerven keine Empfindung hätten." Hier zijn ten onrechte dubbele ontkenningen gebruikt. Niet ongewoon in deze oude werken.
[20] "zottigen". Onduidelijk.
[21] Vertaling onzeker. De originele zin klopt qua structuur niet.
[22] De vloeibare inhoud van de kleine darmen vóór de opname.

melkvaten binnen, doch komen bij datgene wat van de spijzen is achtergebleven. Dit alles wordt dankzij de *motus peristaltici* van de ene plek naar de andere gebracht, totdat het in de endeldarm komt. Daar veroorzaakt het zowel door zijn zwaarte als door zijn scherpte een onaangename gewaarwording. De ziel vindt die tegenstaan, hetgeen haar noopt om op middelen te zinnen om de gewaarwording kwijt te raken. Men stelt zich dus dankzij de inbeeldingskracht niet slechts voor, dat de vervelende gewaarwording is opgehouden zodra de excrementen zijn afgevoerd, doch ook, wat men zich heeft moeten voornemen aan bewegingen van het lichaam die dit hebben kunnen bevorderen. Daaruit ontstaat in ons een verlangen om naar de wc te gaan. En aangezien wij niet eenmaal, doch ontelbaar vele malen ervaren hebben, dat zulks heeft plaatsgevonden wanneer wij sterk ademgehaald hebben, de lucht hebben vastgehouden en de spieren van het onderlichaam hebben samengetrokken, doen wij het in voorkomende gevallen wederom aldus. Als zodanig wordt het middenrif naar beneden bewogen en drukt op de darmen. Het samentrekken der spieren van het onderlichaam verricht hetzelfde, de *motus peristalticus* drijft de onreinheden van achteren verder, en de endeldarm beweegt ze vanwege de gewaarwording die daardoor veroorzaakt is, nog sterker voort. Daardoor wordt de sluitspier uitgerekt en de excrementen worden voortgedreven, waarop de genoemde spier wederom samentrekt.

§ 15.

Er worden door het bloed verschillende vochtigheden afgezonderd. Enkele daarvan hebben in het lichaam hun nut, doch andere zijn onnuttig, overbodig, en worden uit het lichaam weggeholpen. Tot de laatste behoort de urine, die in de nieren van het bloed gescheiden wordt en door twee buizen, die aan de inwendige holte der nieren ontspringen en *uretra* genoemd worden, naar de urineblaas wordt gebracht en daar wordt

opgeslagen. Verzamelt zich nu de urine daarin gaandeweg, dan zet de blaas daardoor uit en ontstaat er zo een onaangename gewaarwording. De ziel heeft daarvan een afschuw en verzoekt die kwijt te worden. Hoewel wij nu uit oneindig veel gevallen weten, dat deze vervelende gewaarwording is opgehouden wanneer wij de urine de vrije loop hebben gegeven, zo stelt de inbeeldingskracht ons dit duister en onduidelijk voor. Vandaar dat in voorkomende gevallen een verlangen ontstaat om de urine te laten lopen, terwijl het hierbij nog niet afgedaan is. Wij moeten tegelijk bedenken, hoe wij het andere keren aangevangen hebben, toen dit verlangen zich heeft voorgedaan. Wanneer wij dit doen, stelt de inbeeldingskracht ons voor, dat wij daarop de adem bij ons hebben gehouden, waardoor het middenrif neergedrukt is geworden. Vandaar doen wij het in voorkomende gevallen opnieuw aldus. Want doordat het middenrif op de ingewanden van het onderlichaam drukt, worden die tegen de urineblaas gedreven, en de spieren van het onderlichaam veroorzaken door het samentrekken dat de druk tegen genoemd deel grotendeels plaatsvindt. Ik beweer geenszins dat alleen dit toereikend is om de urine uit de blaas te drijven, want ik geef gaarne toe dat de blaas zelf het zijne hiertoe bijdraagt. Hij heeft een elastische kracht en trekt zich dus zelf samen wanneer hij te sterk uitgerekt is geworden.

§ 16.

Wanneer de mensen zich van de ene plaats naar de andere begeven, verrichten zij zulks op grond van de wetten die de natuur hun hiertoe heeft voorgeschreven. Het opmerkelijkste is echter, dat zij zulks doen zonder ooit aan deze regels te denken. Een kind kan niet meteen lopen wanneer het geboren is, doch het moet zulks eerst leren. Men neme dus aan, dat het op beide voeten staat. De loodlijn valt binnen het zich tussen de benen bevindende oppervlak. Men stelle verder dat het wil vertrekken

en de rechtervoet opheft. Als het dan net zo rechtop blijft staan als voordien, dan zal het naar de rechterkant vallen. En dit zou onvermijdelijk zijn. Want de linkervoetzool zou dan het grondvlak van zijn lichaam zijn, en de loodlijn zou dan buiten zijn grondvlak vallen. Wil het kind, wanneer het gevallen is, wederom opstaan, dan moet het zich, al naar gelang van de val, dusdanige bewegingen en stellingen met zijn ledematen voornemen, dat de loodlijn wederom in het passende grondvlak wordt gebracht. Geschiedt dit niet, dan blijft het liggen en moet men het overeind helpen. Nu is het vallen voor hem hinderlijk en pijnlijk, en daarom is het erop bedacht dit te vermijden, en het ziet dat dit niet geschiedt wanneer het zich enigszins naar de linkerkant buigt. De loodlijn komt dan op de linkervoet en het kan de rechtervoet optillen zonder te vallen. Het merkt dus deze positie op en neemt haar in andere gevallen weer in. Het kind zou echter niet van zijn plek komen, wanneer het de rechtervoet wederom zou willen neerzetten. Wil het zich dus verder voortbewegen, dan kan het dit niet anders aanvangen dan wanneer het het lichaam iets naar voren buigt, opdat de loodlijn boven het grondvlak van de linkervoet valt. Zodra dit echter geschiedt, moet het vallen, en deze onvermijdelijke straf leert het, dat het andermaal de rechtervoet naar voren helt, hetgeen de valt verhindert, aangezien de loodlijn wederom op zijn grondvlak wordt gebracht. Wanneer het nu probeert om met de rechtervoet datgene te verrichten dat voordien de linker gedaan heeft, en met de linker doet wat eerder de rechter verricht heeft, kan het opnieuw een stap voorwaarts doen en krijgt het uiteindelijk vaardigheid in het lopen, wanneer het deze handeling vaak herhaalt. Ik weet gewis, dat velen mijn gedachten als onbeteugelde en lege grillen zullen beschouwen. De kinderen, zullen zij zeggen, zijn zich van dergelijke voorstellingen geenszins bewust wanneer zij beginnen te leren lopen. Ik geef toe, dat men in de prille kindertijd noch weet dat de ziel hierover bepaalde afwegingen maakt, en ze zich noch veel minder kan herinneren. Volgt daar echter wel uit, dat dat niet plaatsvindt?

Gewis, de conclusie is zo erbarmelijk, dat niemand die zal kunnen billijken. Hoevele werkingen brengt onze ziel niet voort, van welke aanwezigheid wij volkomen verzekerd zijn, al zijn wij ons daarvan dikwijls niet, of in het geheel nooit bewust? Wij weten, dat wij de klanken van een muziek-instrument door het gehoor kunnen onderscheiden. Wij weten, dat dit niet mogelijk zou zijn wanneer wij ons niet zouden voorstellen hoevele malen de lucht bij de ene, en hoevele malen hij bij de andere klank in een oneindig kleine tijd getrild heeft, en concluderen dan, dat wij de trillende bewegingen van de lucht tellen. Geen enkele mens weet, dat zijn ziel telt, doch geen enkele natuurkundige zal dit daarom in twijfel trekken. Even slecht is de conclusie dat een kind zich de regels van het lopen niet voorstelt omdat het zulks niet zou weten. Kan de voorstelling dan niet duister en onduidelijk zijn geweest? En is een duistere en onduidelijke voorstelling niet ook een voorstelling? Dat echter de ziel van een kind zich de regels van het lopen, al zijn ze duister en onduidelijk, voorstelt, is af te leiden uit het feit dat het lopen een beweging is die aan de wil van de ziel als haar eerste oorsprong valt toe te schrijven. Bovendien stemmen de handelingen van een kind met de voorstellingen overeen, en daarom denk ik op zijn minst dat men uit bepaalde handelingen op deze en gene voorstellingen een onbedrieglijke conclusie kan trekken. Het kind buigt zich naar de linkerzijde, opdat het de rechtervoet kan optrekken. Het zou dit nimmer doen wanneer het zich niet zou voorstellen dat het viel wanneer het dat naliet, en dat het daarentegen niet zal geschieden wanneer het deze houding aanneemt. In feite moet het eerst vele pogingen doen en deze moeten het leren wat het moet doen en laten. Is het dus juist, dat de ziel van het kind bepaalde regels in acht neemt wanneer het de eerste stap zet, dan volgt hieruit gans natuurlijk dat het zich deze regels wederom moet voorstellen wanneer het de derde stap wil zetten. En als zodanig is het duidelijk dat de wet van de inbeeldingskracht hier plaatsvindt. Zo gewis als dit is, zo

noodzakelijk is het ook dat wij ons eveneens naar bepaalde regels richten wanneer wij willen opstaan, aangezien wij voor die tijd zijn gaan zitten. Men kan hiervan niet beter overtuigd worden, dan wanneer men zich inbeeldt dat het de eerste keer is dat men zou willen opstaan. Wanneer wij net zitten, bevindt de loodlijn zich buiten zijn grondvlak en zouden wij moeten vallen wanneer niet de ganse zwaarte van het lichaam door de stoel zou worden ondersteund. Wanneer wij daarentegen staan, rust de ganse last van het lichaam op de voeten en valt de loodlijn op het zich tussen beide voeten bevindende grondvlak. Nu is die last wanneer wij net zitten, over de ganse lengte van de dijbenen van zijn grondvlak verwijderd. Daarom moet, wanneer wij willen opstaan, het lichaam zo ver overeind worden gebracht, dat zijn loodlijn tussen de voetzolen valt, en om die reden drukken wij met de dijbenen van de stoel af en trekken de voeten terug naar de stoel. Zouden wij dit niet doen, dan zou het lichaam zijn gewicht achter zich behouden, en zouden we noodzakelijkerwijze terugvallen. Zoveel valt ter zake te bewijzen, dat de wet van de inbeeldingskracht niet achtergesteld is geworden, aangezien wij hebben leren opstaan. En het zou mij gemakkelijk vallen om hiervan meer gevallen aan te voeren. Of wij nu gaan zitten, op- of neergaan, huppelen of springen, wij handelen steeds volgens regels. Is het wel mogelijk, om bij het dansen, vechten, rijden, voltigeren[23] en andere kunsten waar het op bekwame bewegingen van ons lichaam aankomt, te onderrichten zonder[24] dat men de hiertoe benodigde regels voorschrijft? En zou men er wel één van leren, wanneer men zich niet meermalen de gegevens regels zou voorstellen? Gewis, zo weinig bijval deze gedachten zullen krijgen, een zo grote gewisheid heeft men daarentegen om te beweren, dat de inbeeldingskracht in de genoemde gevallen noodwendig plaatsvindt.

[23] Bepaalde oefening met paarden.

[24] "Ohne dasz man nicht". Dubbele ontkenning, niet ongewoon in oude Duitse werken terwijl een enkelvoudige ontkenning bedoeld is.

§ 17.

Wanneer wij gapen, doen we de mond zeer ver open, trekken zeer veel lucht zeer langzaam en op ons gemak de longen in, houden die daar een poosje vast, zodat hij door de warmte van de longen uitzet, en laten hem daarna zeer langzaam weer de longen uitgaan. Op die wijze wordt het bloed in de longen sterker afgekoeld; het loopt vrijer en beter naar de linker-hartkamer; de spieren die de mond naar beneden trekken, de borst doen uitzetten en samentrekken, bewegen zich sterker en bevorderen niet slechts de omloop van het bloed, doch ze krijgen ook meer sterkte en spanning en worden voor hun verrichting bekwamer gemaakt. Dan gaat het ademhalen beter van start en wordt het lichaam monterder en levendiger. Men heeft opgemerkt, dat het geeuwen gemeenlijk dan plaatsvindt wanneer men moe, geveinsde slaperigheid[25], lui, geërgerd en slaperig is. Het kan ontstaan door veel volgehouden arbeid en beweging, door traagheid en luiheid die morele oorzaken heeft, door slaap of door iets anders. De vezels en spieren zijn dan voor het bewegen ongeschikt. Ze zijn hun spanning kwijt en zijn in een slappe toestand gebracht. Door het geeuwen echter worden ze wederom in beweging gebracht en uitgezet, en verkrijgen hun gebruikelijke sterkte en spanning. Daardoor nemen de onaangename gewaarwordingen af die men eerder had, en de sloomheid, traagheid en het slaperige wezen worden verkwikt. Voor een kind dat nog maar net geboren is, is het ademhalen iets bijzonders en nieuws, maar tegelijk ook iets aangenaams, en het is zeer waarschijnlijk dat dat in de aanvang niet al te goed van start gaat. De longen en de zich daarin bevindende bloedvaten waren, voordat het ter wereld kwam, gans leeg, en daarna begonnen ze pas met hun verrichtingen. Voor de geboorte lagen ze tezamen. Ze bewogen niet bijzonder en waren gans slap. Na de geboorte werden ze uitgerekt. Ze

[25] “lasz”.

kregen een andere positie en hun slappe toestand werd in een levendige veranderd. Desondanks echter hebben deze delen een inspanning behouden om zich in hun vorige toestand te verplaatsen. Daardoor rusten ze, vallen ze samen en willen ze hun vorige positie innemen. Een dergelijke gesteldheid is er ook bij de spieren van de onderkin, het tongbeen en alle overige die voor het geeuwen het hunne bijdragen. Ze zijn in een slappe toestand, want enkele bewegen zich in lange tijd hetzij in het geheel niet, of toch zeer zelden. Het kind brengt de meeste tijd met slapen door. Het is ingewikkeld, zodat het zich niet vrij kan bewegen. Het bevindt zich in een zeer warme lucht en dit is reeds toereikend om het vele spieren, met name die welke voor de willekeurige bewegingen dienen, en voor de slaap en het ademhalen, moeilijk te maken. Als zodanig moeten in het kind vele onaangename gewaarwordingen ontstaan en het is genoodzaakt om die op allerhande wijze weg te werken. Het neemt zich daartoe velerlei bewegingen voor en doet allerhande pogingen, tot het er onder andere toe vervalt dat het eenmaal langzaam en sterk ademhaalt, de lucht een poosje in de longen vasthoudt en daarna wederom langzaam en zonder haast naar buiten laat. Wanneer dit geschiedt, geeuwt het kind en het raakt vertrouwd met het nut dat daaruit voortkomt. Het bespeurt namelijk daarna een monterheid en levendigheid, en het kan vrijer en beter ademhalen. Met één woord, het voelt dat de onaangename gewaarwordingen die het voordien gehad heeft, zijn afgelopen en dat er in plaats daarvan aangename gewaarwordingen zijn gevolgd. Komt het nu in de vorige omstandigheden of op zijn minst in die welke daarop lijken, dan is het gans natuurlijk dat de inbeeldingskracht het datgene voorstelt wat in het eerste geval heeft plaatsgevonden, namelijk, dat door het geeuwen de belemmeringen zijn opgeheven en dat zich hierop aangename gewaarwordingen hebben voorgedaan. Derhalve doet het in voorkomende gevallen wederom zo, en zo gedraagt het zich ook in de overige gevallen.

§ 18.

Hypochondrische personen geeuwen met name na het eten zeer vaak. Dat komt doordat de transpiratie niet goed van start gaat. Zij bespeuren een zwaarte, traagheid en vermoeidheid in de ledematen. De door het eten uitgezette maag veroorzaakt dat zij niet vrij kunnen ademhalen, vandaar dat zij zeer hinderlijke gewaarwordingen hebben. Nu weten zij uit vele gevallen, dat die enigszins worden opgeheven wanneer zij gegeeuwd hebben. Is het dus niet zo, dat zij dit na het eten moeten doen, aangezien de akelige gewaarwordingen vermeerderd en versterkt zijn geworden? En moeten zij het niet net zo vaak herhalen, tot ze enigermate verminderd zijn? Wanneer een mens zich door sterke arbeid en beweging vermoeid heeft, wordt zijn ademhaling iets zurig. De spieren die voor de willekeurige bewegingen nodig zijn, bewegen zich langzaam en zijn voor hun werkzaamheid niet meer geschikt en zijn gans slap. Daardoor ontstaat in het lichaam een traagheid, vermoeidheid, en de onaangename gewaarwordingen nemen de overhand. De inbeeldingskracht brengt hem bij, dat al deze bezwaren door het geeuwen verlicht zijn geworden. Derhalve geschiedt zulks ook in voorkomende gevallen opnieuw. Deze vorengenoemde omstandigheden vinden ook plaats bij degenen die slaperig worden, of die reeds geslapen hebben, slechts opdat zij dieper en vrijer ademhalen. Daardoor valt het te begrijpen, dat degenen die willen inslapen, of reeds geslapen hebben, zo vaak geeuwen. Ja, ik zou haast geloven, dat de oorzaak voor het geeuwen, hetgeen geschiedt wanneer iemand zin heeft om te gaan slapen, of wanneer men uitgeslapen heeft, in dit diepe ademhalen te vinden is. Want wanneer men aanvangt diep adem te halen, trekt men veel lucht langzaam en op zijn gemak de longen in, en laat die daarna net zo langzaam en op zijn gemak wederom naar buiten gaan. Nemen wij nu deze beweging waar, dan brengt de inbeeldingskracht ons bij, dat deze beweging

geschiedt is doordat wij gegeeuwd hebben, en daardoor ontstaat bij de ziel een aanleiding om deze beweging volledig te bevorderen en voort te zetten. Het geschiedt vaker, dat twee goede vrienden bij elkander zijn, en dat de ene aanvangt te geeuwen. Stelt nu de andere zich het genoegen en het voordeel voor dat dit veroorzaakt, en is hij met hem ten aanzien van zijn lichaam in soortgelijke omstandigheden, dus dat hij net zo traag en lui als hij is, dan begint hij te geeuwen. Daaruit is het gezegde ontstaan, dat wanneer de een geeuwt, de ander ook geeuwt.

§ 19.

De hypochondrie is een van de ergste en mismoedigste ziekten. De reden hiervoor moet slechts in de verdorven *motu peristaltico* van de maag worden gezocht, en er is geen deel, geen ledemaat, geen verrichting van ons lichaam die er niet onder lijdt. Het aantal toevallen die ermede verbonden zijn, is ongemeen groot, en ik zou niet een pagina, doch een boek schrijven, wanneer ik ze allemaal zou vertellen. Ik heb mij evenwel geenszins voorgenomen om dit te doen. Wie slechts een weinig van de leer der ziekten beheerst, zal mij bekennen, dat zich bij de hypochondrie dergelijke toevallen vaker voorzien, die vergeleken bij vele andere opmerkelijk zijn, en genoeg problemen veroorzaken die ze vanuit het wezen der ziekte begrijpelijk maken. Daartoe behoort ook de omstandigheid, dat men bij hypochondrische personen heeft opgemerkt dat zij voortdurend lachen. De voortreffelijke heer professor Krüger heeft dat in het tweede deel van zijn natuurkunde uitgelegd. En ik neem de vrijheid om dat hier te stellen, aangezien het een verandering is waarin de inbeeldingskracht een invloed heeft. Slechts een opmerkzame beschouwing van de omstandigheden waaronder het pleegt te geschieden, is reeds toereikend om ons de beginselen aan de hand te doen van waaruit deze verschijning zich laat verklaren. Nu heeft de

ervaring geleerd, dat hypochondrische personen voortdurend lachen wanneer het onderlichaam met winden gevuld is, en het bloed zich sterk beweegt. Zou men dus niet de oorzaak van dit feit daarin moeten zoeken? Wanneer het onderlichaam door winden uitgezet is, wordt de omloop van het bloed in maag en darmen verhinderd. Niettemin echter beweegt het bloed met groot geweld en wordt in grotere hoeveelheid en zeer gezwind in het middenrif gedreven. Daarvandaan trekt het zich samen, en de lucht wordt in de longen zo bewogen als het geschiedt wanneer men lacht. Zodra men nu dit waarneemt, stelt de fantasie ons louter dingen voor waarover men doorgaans gelachen heeft, en op deze wijze ontstaat in de ziel een verlangen om te lachen, en in het lichaam wordt de beweging die daarvoor vereist wordt, voortgezet.

§ 20.

Er zijn mensen die zich inbeelden dat ze ziek zijn. Ze laten zich het gemakkelijkste in twee klassen indelen. Tot de ene behoren degenen die in het geheel niet ziek zijn; en tot de andere degenen die werkelijk ziek zijn, en zich hun ziekte veel groter en gevaarlijker voorstellen dan ze daadwerkelijk is. Beide komen hierin overeen, dat zij wegens hun gezondheid in angst en zorg zweven, en door een toestotende ziekte in grote treurigheid zijn gebracht. De ervaring kan dit alles rechtvaardigen. Nimmer zullen diegenen uit inbeelding ziek worden, die zich niet in het bijzonder over de gemoedsbewegingen druk maken, en derhalve niet zeer bezorgd zijn om hun gezondheid. Dit neemt men slechts waar bij diegenen, bij wie zich van datgene wat ik gezegd heb, het tegendeel bevindt. Dezen hebben de edele gewoonte dat zij niets eten en drinken, en nog veel minder zich iets anders voor hun gezondheid voornemen, wanneer zij niet vooraf bij zichzelf een grote beraadslaging daarover hebben gehouden, of bij de heer dokter naar zijn

opinie hebben gevraagd. Zij bekijken zich in de spiegel, opdat zij weten of en hoe hun teint verandert. Zij voelen zich de pols, bekijken de urine, bekijken hun handen en oordelen van daaruit over de aanwezigheid van een ziekte. Nemen zij iets ongewoons, bijvoorbeeld slechts de geringste warmte of koude waar, dan gaan zij meteen op bed liggen en staan niet op, al beloofde men hun ook ik weet niet wat. Suizen hun de oren, dan krijgen zij reeds een aanval. Verliest hun lichaam iets aan gewicht, dan geloven zij dat het een begin van tuberculose is, en God mag weten wat er nog meer is. Gewis, dit zijn de allerongelukkigste schepselen ter wereld, en men kan nauwelijks zijn lachen bedwingen wanneer men dergelijke ellendige creaturen ziet. Men mag hun niet zeggen dat hun ziekte slechts iets ingebeelds is, want anders raken zij vertoornd en verliest men bij hun alle gunst. Men moet hun gewoon gelijk geven; men schrijve hun het ene glas druppels na het andere voor; men beschrijve de artsenijen met prachtige titels; men zegge, dat dit poeder voor deze toeval, en dit mengsel voor iets anders goed is. Dan zal men hun een goede draai[26] geven. En is het ook niet onredelijk dat zij niet voor niets dwazen zijn, en dat zij hun dwaasheid met geld moeten betalen? Het is dus de vraag hoe het eraan toegaat dat men uit inbeelding ziek wordt. Men stelle dan, dat Sempronius[27], die over zijn gezondheid bezorgd is, in de spiegel op zijn gezicht een vale kleur ziet. Hier heeft hij een gewaarwording. De inbeeldingskracht brengt dus spoedig vele gewaarwordingen die ooit zijn opgedaan, naar voren, die met de huidige een overeenkomst en verwantschap hebben, zoals het feit dat Titius - die ziek is - er zeer bleek uitziet, en dat de arts zelf de vale kleur als een kenteken van een ziekte heeft gemeld. Deze beide voorstellingen weegt hij tegen elkander af. Daaruit

---

[26] “Zwickmühle”, een term uit onder andere het schaakspel, ook ‘molen’ genoemd. Figuurlijk een situatie waarbij iemand met alle molens meedraait.
[27] Gaius Sempronius Tuditanus, Romeins consul in 129 v. Chr. Titus is kennelijk zijn vriend: Titus Pomponius Atticus.

maakt hij de gevolgtrekking dat hij ziek is. Daardoor wordt de emotie van treurigheid en angst opgewekt. Deze voorstelling maakt zich meester van zijn ganse opmerkzaamheid, en hij denkt aan niets anders meer dan aan zijn ziekte. Zijn onderliggende vermogens tot onderkennen laten hierbij niet na; ze vergroten zijn voorstelling en bedriegen hem nog meer. Daardoor bereikt zijn voorstelling dat hij ziek is, de gradatie van levendigheid die de gewaarwordingen bezitten. Dat wil zeggen, het is hem niet anders te moede, dan wanneer hij de ziekte zelf, met bepaalde daarmede verbonden toevallen, voelt. Hij heeft nu eens hier, dan weer daar pijn; nu eens piekert hij en steekt het hier, dan weer elders. In een oogwenk trekt en loopt het in de arm, in de andere, in de benen, en nauwelijks heeft hij enige warmte bespeurd en klaagt hij reeds over koude. Doch zal men het van mij geloven? Ik heb ervaren, dat men dergelijke personen ziek kan praten. Voorheen klaagden zij over niets, en dan is de enige opmerking: “Heer, hoe komt het dat ge er zo slecht uitziet?”, vermogend om een zo spoedige verandering in hen op te roepen, dat zij met een weemoedig “Ja” te verstaan geven, dat zij wel wisten en voelden dat zij ziek waren. Dat komt doordat in hen een emotie is gewekt. Hun voorstelling is net zo levendig als een gewaarwording geworden. Daardoor geloven zij dat ze ziek zijn. Wat diegenen betreft die zich hun ziekte groter voorstellen dan ze is: dezen zijn gemeenlijk melancholieke en hypochondrische personen. Zij hebben bij hun ziekte vele onaangename gewaarwordingen die vrijwel bestendig voortdurend. En wanneer ze al eenmaal ophouden, komen ze wederom terug. Deze veroorzaken dat de zieke die wegens zijn gezondheid zeer bezorgd is, in de emotie van treurigheid wordt gebracht. De inbeeldingskracht brengt hem nog meer soortgelijke en ergere gewaarwordingen bij, en de kracht van het vooruitzien stelt hem wie weet wat voor grote en gevaarlijke euvels voor. Daardoor worden zijn voorstellingen sterk en levendig, en hoe valt het dan te verwonderen dat zijn

ziekte hem groter en gevaarlijker schijnt te zijn dan die werkelijk is?

§ 21.

Ik schrijd nu naar dergelijke situaties, die niet tot de gewoonste behoren. De zeer ervaren heer professor Juncker heeft zulks opgemerkt, en hoe onbillijker het is om aan de geloofwaardigheid van zulk een man iets te willen afdoen, des te minder reden heeft om aan de waarheid ervan te twijfelen. Een vrouw raakte naast haar kind, dat zij op de schoot had bij een ontstaan onweer, door een hevige donder en bliksem zeer geschrokken, zodat zij luidkeels schreeuwde: “Ach, heer Jezus!” De vrouw schaadde dit niet, doch het kind verviel in een gevaarlijke ziekte. Het kreeg niet slechts meteen van de schrik een toeval[28], doch dit vond ook net zo dikwijls plaats als het de naam Jezus hoorde uitspreken. Gewis een omstandigheid die verwonderlijk is en het waard is, verklaard te worden. Het kind is zonder twijfel heviger geschrokken dan de vrouw, en daarbij mag het ons niet bevreemden dat het de eerste keer een toeval kreeg. Het is een feit dat door de ervaring tot genoegen wordt bevestigd, dat een dergelijke uitwerking pleegt te volgen op de schrik. Nu heeft het kind bij de schrik tegelijk de naam Jezus gehoord. Het is verder bekend, dat wanneer wij ons iets voorstellen, wij ons ook datgene voorstellen wat daarmede verbonden is geweest. Vandaar dat het kind in de emotie, namelijk de schrik, is terechtgekomen, zo vaak als het de naam Jezus heeft horen uitspreken. En aangezien in het eerste geval daarmede de epilepsie verbonden is geweest, zo heeft die ook wederom moeten terugkeren wanneer de naam Jezus geroepen is geworden. Van een gelijke gesteldheid is ook de volgende

[28] “Es bekam (...) die schwere Noth”. Deze uitdrukking wordt in woordenboeken slechts aan vloeken gekoppeld. Uit de context blijkt evenwel duidelijk dat het een toeval betreft, want deze wordt op één lijn gesteld met epilepsie.

toestand. Een soldaat liep van zijn regiment weg, en aangezien hij meende dat hij reeds zo ver weg was, dat degenen die hem achternazaten hem niet konden inhalen, ging hij een herberg binnen en liet zich een kan bier geven. Hij had die echter nauwelijks aan de mond gezet, of de waard kwam ijlings het vertrek binnen en zei, dat er vele soldaten de herberg voorbij waren gelopen, die wellicht iemand die door was gelopen, achternazaten. Zodra hij dit hoorde, zette hij zijn kan neer en klom gezwind in de benen, om een veilig oord te bereiken. Toen hij nu wederom in een andere herberg kwam, en zijn kan bier - dat hij zich had laten geven - wilde drinken, kreeg hij een toeval, en wel net zo vaak als hij zijn drinkvat aan de mond zette. Uit de omstandigheden is wel zoveel duidelijk, dat de soldaat de eerste keer toen hij wilde drinken, door het bericht van zijn waard in een hevige schrik was geraakt, die echter door de levendige voorstelling om uit het gevaar te ontsnappen en het gevatte besluit om op de vlucht te slaan, onderbroken en verminderd was. En dit is ook de oorzaak waarom hij aanvankelijk geen toeval kreeg. Toen hij evenwel de tweede keer wilde drinken, ontstelde hem de inbeeldingskracht van de vorige schrik, en deze was veel sterker dan de eerste, aangezien laatstgenoemde niet door een voorstelling verzwakt en verhinderd werd. Het is dan ook geen wonder, dat hij daarop een toeval kreeg, en dat dit net zo vaak geschiedde als hij heeft willen drinken. Op deze wijze laat zich ook de volgende situatie verklaren. Een vrouw uit dit oord geraakte door een bepaalde aangelegenheid in een zo sterke toorn, dat ze op de grond neerviel en totaal buiten zinnen raakte. Dit geschiedde op woensdag om 6 uur ’s avonds. Zo vaak nu de woensdagen en het zesde uur van de avond terugkeerden, viel zij wederom op de grond en raakte buiten zinnen. Nimmer had dit kunnen gebeuren, wanneer niet de inbeeldingskracht de vorige emotie had opgeroepen. Want hierop heeft ook de daarmede verbonden beweging in het lichaam wederom moeten volgen.

§ 22.

Hoe meer ik het voorgaande overdenk, en de werkingen beschouw die door de inbeeldingskracht tevoorschijn gebracht kunnen worden, des te meer raak ik ervan overtuigd, dat datgene waar is wat ik in het voorwoord gezegd heb. Ik bedoel, dat de geneeskunde op een gebouw lijkt dat men nimmer tot een einde zal brengen. Dat komt, doordat het te groot is, en de bouwlieden zelf zijn het onder elkander oneens. Zij arbeiden niet met verenigde krachten. De ene bouwt hier iets op, de andere daar, en wat de derde uitgevoerd heeft, haalt de vierde wederom neer. Desondanks echter heeft men het in de bouw tamelijk ver gebracht. Er is hier en daar een geschikte bouwmeester gevonden, die een bepaald gedeelte van dit gebouw naar de ordentelijke regels heeft uitgevoerd, en dit brengt mij bijna op andere gedachten, namelijk dat ik geloof dat zulks voor de anderen terreinen eveneens opgaat, wanneer er meer van dergelijke personen te vinden zijn. Wellicht is dit geluk bewaard voor onze nakomelingen. Wij kunnen tevreden zijn, dat wij in een tijd leven waarin de medische wetenschap in een aanzienlijk licht is gezet. Wij hebben op zijn minst het genoegen om onze voorvaderen te overzien, en ons voor de fouten in acht te nemen die zij eerst hebben moeten begaan. Dat betekent, dat de natuur ons wel haar werkingen toont, doch de aard en wijze waarop ze die naar voren heeft gebracht, en de kunstgrepen waarvan ze zich bedient, houdt ze voor zich. Onder talrijke voorbeelden die ik ter bevestiging daarvan zou kunnen aanvoeren, wil ik mij op de inbeeldingskracht van de zwangere vrouwen beroepen. Men heeft hiervan de ogenschijnlijkste en bewonderenswaardigste voorbeelden, en ik wil er in elk geval op wedden, dat de filosofen ons met de grootste ernst de onmogelijkheid van deze kwestie zouden bewijzen, wanneer ons niet de ervaring hiervan maar al te vaak en al te duidelijk overtuigt. Een vrouw wordt in haar zwangerschap met de kuit

van een vis in het gezicht geslagen. Zij schrikt daarvan en brengt een zoon ter wereld die een vlek, die er als viskuit uitziet, in zijn gezicht heeft. Bij een andere voorname dame, die onder een moerbeiboom loopt, valt een vrucht daarvan op de punt van haar neus, en zij baart een kind dat op zijn neus een volkomen gelijkende moerbei heeft. Het merkwaardige echter was, dat dit kenmerk telkens meer naar voren kwam wanneer genoemde boom zijn vruchten droeg. De beroemde heer Haller gedenkt in zijn kanttekeningen bij Boerhaave een zwangere vrouw die, toen zij te Brussel had toegezien bij de onthoofding van twee voorname personen en daarover zeer ontsteld was, daarna een kind zonder hoofd en met een bloedige hals ter wereld bracht. Pechlinus meldt, dat een geleerd en voornaam man een volkomen apengezicht heeft gehad. Dit was gekomen doordat zijn moeder, toen zij van hem zwanger ging, zeer hevig geschrokken was van een aap. De heer geheimraad Hoffmann zaliger, die ik nog vanwege zijn vele aan mij bewezen weldaden in zijn as vereer, heeft mij meermalen verteld, dat alhier een voorname vrouw een zoon ter wereld had gebracht bij wie vrijwel de helft van de darmen vanaf de navel tot onderaan uit het lichaam had gehangen. De moeder schreef de oorzaak hiervan toe aan het feit dat zij op de helft van haar zwangerschap in een slagershuis was gekomen, en bij het openen van de deur een kalf had gezien waarbij de darmen uit het lichaam hadden gehangen, waarvan zij zeer geschrokken was. Een zwangere vrouw heeft een kind ter wereld gebracht dat een gelaat had als van een Moor, aangezien zij in de kerk een Moor had waargenomen. Een andere had tijdens haar zwangerschap de linkerhand op de tafel gelegd, en haar man had het mes opgepakt en haar daarmede op haar hand, doch zonder schade geslagen, zodat zij ervan schrok. Zij baarde daarop een zoon van wie de linkerhand ontbrak. Swammerdam, een Hollandse medicus, schrijft in zijn boek over de wonderwerken der natuur, dat er in Utrecht een zwangere vrouw was geweest die een Moor was tegengekomen. En omdat

zij vreesde dat het kind net zo'n kleur zou krijgen, heeft zij om dit te verhoeden haar ganse lichaam van hoofd tot aan de voeten diverse keren gewassen. En het kind dat ter wereld was gekomen, was net zo wit als andere geweest, met uitzondering van de delen waar het water niet was terechtgekomen, zoals tussen de vingers, tenen en achter de oren. De grootvader van de heer hofraad Hoffmann heeft een zonderlinge gebeurtenis opgemerkt, en die in een geschrift onder de titel '*Cardiana-strophe admiranda*', ofwel over het omgekeerde hart, beschreven. Er werd namelijk in tegenwoordigheid van de gezamenlijke collega's-medici een alhier onthoofde vrouw ontleed, en men vond bij het openen van de borst dat het hart met zijn bloedvaten gans omgekeerd lag. De linkerhartkamer benevens zijn aanhangsel[29], de grote slagader en top van hart bevonden zich aan de rechterzijde, en de holle ader benevens de longslagader lagen aan de linkerzijde, en dit was zo door het ganse lichaam. De indertijd levende moeder van deze persoon gaf hiervan als oorzaak aan, dat zij ten tijde dat zij van haar dochter zwanger was geweest, een dief had zien ophangen, wien de prediker zeer veel over het verkeerde hart had toegesproken. En deze woorden had zij zo precies aangehoord, dat ze haar evenals de gehangene nimmer uit de gedachten waren gegaan.

§ 23.

Ik heb in het voorgaande mijn lezers enkele veranderingen verteld, die door de inbeeldingskracht van de zwangere vrouwen in het kind veroorzaakt kunnen worden. Nu moet ik er redelijkerwijze ook aan denken hoe dit in zijn werk gaat. Alleen, mijn eigenliefde is niet zo groot, dat ik het mij in de zin liet komen om dit te doen, en ik wil slechts vrij bekennen, dat ik tot niets mínder geschikt ben, dan daartoe. Zo openhartig ben ik, dat ik u iets beken dat tot mijn schade reikt. Ik heb het

[29] "Ohrläpplein".

eigenlijk niet nodig gehad om dat te doen. Ik had slechts mogen zeggen, dat de menselijke ziel aan onze lichamen bouwt. Dan was het begrijpelijk hoe de moedervlekken en deze en gene veranderingen der structuur bij het kind ontstaan. Het is waar, men zou moeten bedenken: het wezen dat een zo volkomen gebouw als het menselijk lichaam kan vervaardigen en de regels der mechanica en bouwkunst zo goed verstaat, kan, zeg ik, een keer falen en in zulk een toestand geraken dat het zelf niet weet wat, waar en hoe het gebouwd heeft. Ik weet wel, dat zwakke zielen zich dat inbeelden[30], doch zij bedenken niet, dat daardoor de kwestie die men wil weten, niet begrijpelijk is gemaakt. Men zegge iemand die een klok ziet, en wenst te weten hoe die zo gemaakt is dat hij de uren en minuten zo ordelijk aanduidt, dat zulks de bekwaamheid van de klokkenmaker valt toe te schrijven. Maar zal hij dan weten hoe men zulks teweeggebracht heeft? Men stelle verder, dat iemand vraagt waarom een machine bepaalde fouten heeft, en dat men dan zou antwoorden dat de onbekwaamheid van de meester hieraan schuldig is. Dan zou men weliswaar de waarheid hebben gezegd, doch daarom begrijpt men nog niet hoe de kunstenaar deze fouten begaan heeft, of hoe dat geschied is. En zo is het ook precies gesteld met de hiervoor aangevoerde opvattingen. Wellicht echter laten zich deze gegevenheden ook verklaren uit de omstandigheden waarin het kind zich benevens de moeder bevindt. Het kind wordt door de moeder gevoed. Het bloed loopt van haar door de navelstreng naar het kind, en daarvandaan wederom naar haar terug. Bovendien wil men ons verzekeren, dat de moederkoek en de navelstreng hun eigen zenuwen hebben, die naar de vrucht toelopen en met de zenuwen daarvan een overeenkomst hebben. Ik weet niet, of dit zich inderdaad zo voordoet. Doch gesteld, dat dit zo is; gesteld, dat de zenuwen wederzijds even sterk gespannen zijn, dan zouden niet slechts de bewegingen die in de moeder plaatsvinden op het kind worden overgebracht, doch zouden ze

[30] "sich viel darauf zu gute thun". Heeft meer betekenissen.

ook net zo sterk zijn. Zou nu tussen de moeder en het kind een overeenstemming zijn, en zou ieder deel van de moeder met hetzelfde deel van het kind in harmonie verkeren, dan zou de verandering die zich in een bepaald deel van de moeder voordoet, zich eveneens in dat deel van het kind moeten afspelen. Alleen is het het lastigste, dat men dit niet kan bewijzen. En gesteld ook, dat het zo zou zijn, dan zouden daardoor nog niet de overige moeilijkheden zijn opgeheven. Waarom brengt een kind een moerbei op de punt van zijn neus ter wereld, terwijl die toch slechts de neuspunt van zijn moeder heeft aangeraakt? Waarom baart een vrouw een kind met een verkeerd hart, terwijl ze dat toch nooit gezien heeft, doch er slechts over heeft horen spreken? Doch wellicht zou het kind net zo goed een moerbei hebben gekregen wanneer er geen op de neus van de moeder was gevallen. Wellicht had het kind net zo goed een verkeerd hart gehad, wanneer de moeder er niets over gehoord had. Ik weet inderdaad niet wat ik hierover moet zeggen. Ik vrees dat wanneer men het wellicht te ver drijft, men in de geneeskunde weinig zekerheid zou behouden. Zoveel is zeker, dat men grote behoedzaamheid nodig heeft, wanneer men wil oordelen of de buitengewone gesteldheid van een deel dat zich bij een geboren kind toont, afkomstig is van de inbeeldingskracht. Er zijn zwangere vrouwen geweest die tijdens hun zwangerschap gezegd hebben, dat zij een mismaakt kind ter wereld zouden brengen, want het was hun niet anders dan wanneer hun de allerlelijkste gestalte voor ogen zweefde en hun nimmer uit gedachten ging. Toch hebben zij de gezondste en mooiste kinderen gebaard. Ook hebben de goede kraamvrouwen de edele gewoonte, wanneer hun kind een keer of anderszins iets ongewoons aan zich heeft, dat zij zich op al datgene bezinnen wat gedurende hun zwangerschap op hun weg komt, en wanneer zij nu op een omstandigheid komen die hun bedenkelijk schijnt en hen in een emotie heeft gebracht, dan staan zij daarbij stil en geven die als de oorzaak van de fout bij het kind aan, ook al blijkt het niet zo te zijn. Men moet dus op

dit punt niet alleen de verklaring van een dergelijke vrouw vertrouwen, doch men moet verder ook gewis weten, dat zij gedurende haar zwangerschap en voor de geboorte ergens zeer sterke en levendige voorstellingen gehad heeft, en dat de fout bij het kind niet een ziekte is geweest die uit andere oorzaken voortkomt. De grootste gebreken en fouten bij een kind ontstaan immers zonder de inbeeldingskracht. De ervaring leert dit helaas meer dan eens. Hoevele kinderen zijn er niet met een open buik en hazenlip geboren? Hoevelen zijn niet jong geworden bij wie de een of andere ledemaat, als handen of voeten, de boven- of onderlip, en het verhemelte hebben ontbroken? En niets minder dan de inbeeldingskracht van de moeder is hieraan schuldig geweest.

§ 24.

Wanneer bij iemand de voorstellingen van de inbeeldingskracht net zo levendig worden als de gewaarwordingen, kan hij gene niet van deze onderscheiden. Hij verwart ze dus met elkander en dan is hij onzinnig. Houdt hij echter tijdens het waken slechts enkele inbeeldingen voor gewaarwordingen, dan is hij een fantast. Dit is een soort dwaasheid die daadwerkelijk algemener[31] is dan men zich inbeeldt. Ze heeft haar oorsprong in het algemeen aan de gemoedsbewegingen te danken. Want daarin is de inbeeldingskracht ongemeen levendig, en vaak zo sterk, dat wij zijn voorstellingen voor gewaarwordingen houden. Brengt hij nu onjuiste en foutieve voorstellingen naar voren en bereiken die de gradatie der levendigheid die de gewaarwordingen bezitten, dan meent men dikwijls wonderlijke en dwaze dingen te ervaren. Als zodanig geloven sommigen die zeer aan hoogmoed en eerzucht zijn overgeleverd, dat zij vorsten en koningen zijn. Hebzuchtige en melancholieke personen maken zich - bij hun overvloed - bezorgd over

[31] “gemeiner”.

armoede; en anderen, die zich in een persoon verliefd hebben, horen en zien niets anders dan hun gebiedster. De beroemde Wepfer[32] meldt, dat iemand zich had ingebeeld dat hij een moorddaad had begaan, en toch was hij dat allerminst geweest. Hoevelen geloven niet dat zij een spook hebben gezien, terwijl het toch nergens anders dan in hun hersenen kan worden aangetroffen? Doch dit alles is niet zo wonderlijk en zo zeldzaam. Er zijn lieden geweest die zich ingebeeld hebben, dat zij uit glas waren; dat zij geen verstandelijke ziel hadden en slechts machines waren; dat zij niet leefden, doch gestorven waren; dat hun darmen gescheurd waren en zij daarom niet konden eten. Men treft dergelijke voorbeelden aan in de '*Lock de intellectu*, Lib. II, cap. XI', en in de '*Actis Hafniensibus Anno V*, obs. LX' en in de '*Commercio litterarum Norimbergensi*, 1733, h. 44'. De voortreffelijke heer Saller heeft zelfs een beroemd man gezien die geloofde, dat zijn beide benen twee strohalmen waren, en die verder gans redelijk en verstandig was. Men trachtte hem op alle mogelijke manieren deze dwaling te ontnemen. Men liet hem te dien einde zijn benen met de ogen bekijken. Men zei hem, dat hij toch duidelijk kon zien dat ze net zo'n natuurlijke vorm, grootte en substantie hadden als de benen van andere mensen. Men beval hem om ze met zijn handen af te tasten. Doch alle moeite was vergeefs. Geen enkele gewaarwording, geen verstandelijke conclusie, geen wiskundig bewijs was in staat om hem van zijn dwaling te overtuigen. Hij bleef erbij en ging niet van zijn plek, uit vrees dat zijn twee strohalmen, die zulke zwakke stutten van zijn lichaam waren, in tweeën zouden breken. Aangezien men hem niet op andere gedachten kon brengen, bedachten zijn vrienden een list. Zij maakten hem wijs dat hij met hen in een koets het veld op zouden gaan om te wandelen. Zij lieten hem een paar sterke laarzen aantrekken, opdat zijn beide strohalmen niet in tweeën zouden breken. Op de weg waren twee studenten besteld

[32] Vermoedelijk Johann Jakob Wepfer, 1620-1695, Zwitsers patholoog en farmacoloog.

die zich als straatrovers verkleed hadden, en dezen moesten aan één zijde met de degen in de vuist de koets aanvallen, doch de andere zijde vrij laten. Zodra hij nu dit gewaar werd, dacht hij er niet meer aan dat zijn benen van stro waren, doch sprong zeer gezwind uit de koets en sloeg op de vlucht. Daardoor werd hij ertoe overgehaald dat zijn benen niet twee strohalmen, doch ware, natuurlijke benen waren. In Parijs wilde een geleerde jurist, die doorgaans de belangrijkste zaken moest verrichten, de urine niet laten lopen, aangezien hij bezorgd was dat hij deze grote stad zou overspoelen. Hij hield dus de urine bestendig op, en zou gewis gestorven zijn wanneer de artsen niet een list hadden verzonnen om hem van zijn dwaling te overtuigen. Zij lieten namelijk omroepen, dat er in de stad een grote brand was uitgebroken, die niet door enige menselijke hulp geblust zou kunnen worden, en rieden hem aan dat hij nu zijn urine zou laten lopen, opdat de stad onder water zou komen te staan en niet zou afbranden. Dat deed hij, en de urine die hij liet lopen, bedroeg nauwelijks zes loth[33]. Hij had hiervan echter het voordeel, dat zijn dwaling hem benomen werd. Iemand anders verkeerde in de waan dat hij in plaats van zijn neus een olifantsslurf had. En hij geloofde dit zo gewis, dat men hem van het tegendeel noch door het gevoel, de getuigenis door andere lieden, noch door verstandelijke conclusies en de spiegel kon overtuigen, totdat uiteindelijk een chirurg hem in de neus sneed zodat die begon te bloeden, en hem overreedde dat hij zijn slurf had afgesneden. Uit dit alles wordt wel zoveel duidelijk, dat men bij dergelijke lieden, die valse en dwaze inbeeldingen hebben, niets door verstandelijke conclusies kan uitrichten. Zij mogen zo duidelijk, zo overtuigend zijn als ze willen, maar toch zijn ze zonder werking, wanneer de zintuigen ons iets anders vertellen. Dat komt, ze zijn onze eerste en bestendige leermeesters, en daardoor hebben zij zich in een zo groot aanzien bij ons gevestigd, dat wij het ons tot een geweten maken om iets te geloven wat zij ons hetzij niet, of gans anders beleren. Gewis,

[33] Oude maat.

het zou heel wonderlijk naar voren komen, wanneer ik iemand die het zonlicht gezien heeft, door een wiskundig bewijs tot het tegendeel zou willen overhalen. Hij zou zijn zintuigen meer geloof toekennen dan de gronden die een Euclides, een Newton, een Wolf daartegen zou inbrengen. Moet men dus de uiterlijke zintuigen vertrouwen en datgene geloven wat ze ons voorstellen, waarom zou men dit dan niet eveneens aan de innerlijke zintuigen verschuldigd zijn om te doen, wanneer ze ons iets net zo levendig voorstellen als eerstgenoemden? Het beste middel om de foutieve inbeeldingen op te heffen, is dat men bij dergelijke lieden gewaarwordingen opwekt die net zo levendig zijn als deze foutieve inbeeldingen, en die er klaarblijkelijk mee strijden, opdat zij uit de hieruit volgende tegenspraken kunnen concluderen, dat hun inbeeldingen foutief en dwaas zijn.

§ 25.

De beweging in de hersenen die met een inbeelding vergezeld is, is niet zo sterk als die, welke bij een gewaarwording in de hersenen plaatsvindt (§ 2.). Wanneer nu de eerste beweging net zo sterk wordt als de laatste, is er tussen beide geen verder onderscheid, en kan de ene in de plaats van de andere worden gesteld, zonder dat daardoor de toestand van de hersenen veranderd wordt. Derhalve zijn beide gelijk. Ook de inbeelding zal dus gelijk zijn aan de gewaarwording, en deze met gene dezelfde helderheid hebben. Aangezien de ziel dan beide niet van elkander onderscheidt, houdt ze de inbeelding voor een gewaarwording. Gesteld nu, dat nog meer bewegingen in de hersenen - die van de inbeeldingen vergezeld gaan - net zo sterk zijn als die welke door de werking van een uiterlijk fenomeen in de zintuigen veroorzaakt worden, dan verwisselt degene bij wie zich zulks bevindt, de inbeeldingen met de gewaarwordingen, en men zegt dan, dat hij fantaseert. De meeste koortsen, doch voornamelijk de kwaadaardige (*febres malignae*), de aanhou-

dende koorts (*febris fynocha*), de vurige galkoorts (*causus*), de 'Friesel'[34], de pokken, mazelen en vlekkoorts (*febres petechiales*), de ontsteking van het hersenvlies (*phrenitis*), van het middenrif (*paraphrenitis*), de lever (*hepatitis*), de longen (*peripneumonia*), van maag en darmen, de baarmoeder en andere delen, alsook de borstvliesontsteking (*pleuritis*), voeren onder andere ook dit met zich mede, dat de patiënten fantaseren. En het kan ook niet anders zijn. Het bloed beweegt zich in alle ziekten heftig door het hoofd en veroorzaakt vele bewegingen in de hersenen, die net zo sterk zijn als wanneer een uiterlijk fenomeen ze veroorzaakt had. Aangezien op die wijze de zieken datgene wat zij zich inbeelden, met datgene verwisselen wat zij gewaarworden, fantaseren zij. Het eigenaardige is echter, dat zulks niet op eenzelfde wijze geschiedt. Ja, gesteld dat twee personen een en dezelfde verhitte ziekte hebben, dan zal toch de ene anders dan de andere fantaseren, en dit valt geenszins te verwonderen. Het is iets heel gewoons dat twee personen verschillende inbeeldingen aanhangen. Derhalve zullen niet slechts de bewegingen in de hersenen, die daarmede verbonden zijn, bij hen verschillend zijn, doch ook worden bij de een déze bewegingen, doch bij de ander gene bewegingen vaker voortgebracht of langer voortgezet. Nu is het in de aard van ons lichaam verankerd, dat bewegingen die bestendig worden voortgebracht of herhaald, gemakkelijker en beter van start gaan. En het lijdt in het geheel geen twijfel, dat zulks zich ook over de hersenen laat beweren. Er zullen daarin dus bewegingen eerder en gemakkelijker van start gaan die vaker voortgebracht en herhaald zijn geworden. En aangezien dit ook moet geschieden wanneer door tegennatuurlijke oorzaken vele bewegingen in de hersenen ontstaan, is hieruit helder waarom twee zieke personen op verschillende wijze fantaseren[35]. Intus-

---

[34] Er is geen Nederlands equivalent voor. Het betreft een koortstype met blaasjes. Er zijn twee soorten, te weten '*febris miliata*' en '*febris purpurata*'.

[35] Mogelijk is bedoeld: 'ijlen'.

sen heeft het ook z'n verschillende gradaties, naar gelang de ziekte toe- of afneemt. Soms wordt dat niet slechts in bovengenoemde ziekten, doch ook in de razernij (*mania*) zo sterk, dat de zieken alle inbeeldingen voor gewaarwordingen houden. Dat komt, doordat alle bewegingen die in de hersenen bij de inbeeldingen plaatsvinden net zo sterk zijn als die, welke met de gewaarwordingen verbonden zijn. Er is een bepaalde ziekte die door de medische deskundigen catalepsie wordt genoemd. Deze berooft de mensen van alle gewaarwording en beweging, en verandert ze, wanneer ik het zo mag zeggen, in stenen en marmeren zuilen. Degenen die hiermede geplaagd zijn, blijven in de positie waarin ze erdoor overvallen zijn, gans onveranderd, en ten slotte komen zij onder diep zuchten tot zichzelf en vertellen louter over verschijningen. Zij waren bijvoorbeeld in de hemel en onder de lieve engelen geweest, en hadden niets dan louter genoegen en heerlijkheid ondervonden. Spoedig daarop waren zij in de hel gekomen en hadden aldaar de duivel en zijn gezellen en wie weet wat nog meer gezien. Doch opgemerkt moet worden, dat dit niet bij allen pleegt te geschieden, doch slechts bij diegenen die een sterke fantasie hebben en bestendig bepaalde inbeeldingen aanhangen. De koude van de buitenste delen en de roodheid van het gezicht die bij deze ziekte waargenomen worden, zijn onbedrieglijke tekenen dat het bloed zich heftig door het hoofd beweegt. Daardoor worden in de hersenen net zo sterke, ja, nog sterkere bewegingen voortgebracht dan die, welke door de werking van een uiterlijk fenomeen in de zintuigen ontstaan. Derhalve zijn de inbeeldingen net zo sterk als, ja, nog sterker en levendiger dan de gewaarwordingen en daardoor worden deze voorstellingen verduisterd. Nu heet een dergelijke toestand, waarin de gewaarwordingen ophouden en de ziel door bepaalde voorstellingen der inbeeldingskracht gans buiten zichzelf wordt gebracht, een exaltatie. Zullen dus niet diegenen aan wie ik voorheen kort gedacht heb, met recht de naam der geëxalteerden verdienen? En mag men zich er dan over verwonderen,

dat men bij hen dergelijke wonderlijke verschijningen waarneemt? Mij dunkt dat de exaltatie haar oorsprong vindt in zeer sterke bewegingen van het zenuwvocht in de hersenen, ongeacht of de oorzaak hiervan in de ziel, of het lichaam, of in beide tegelijk moet worden gezocht. Wanneer dit nu zo is, en wanneer het verder uitgemaakt is dat dit zich vaker bij de cataleptici voordoet, dan is hieruit duidelijk waarom met deze ziekte somtijds een exaltatie verbonden is. De wereldberoemde Hoffmann heeft hiervan een voorbeeld en ik denk er niet slecht aan te doen, wanneer ik het hier vermeld. Een vrouwspersoon van ongeveer 24 jaar was in de kerk en de pastoor hield een boetepreek. Hij stelde voor, hoe God door de zonde zeer bedroefd raakte, en dat men daarom reden had om die te berouwen en zich te bekeren. De genoemde persoon hoorde dat alles met de grootste opmerkzaamheid aan en trok zich dat zo erg aan, dat zij zich niet slechts bestendig met geestelijke gedachten kwelde, doch ook innig bedroefd was. Na veertien dagen kwam zij weer de kerk binnen en verloor, nadat zij de preek had aangehoord, iedere gewaarwording en beweging. Ze was als een onbeweeglijke zuil. Haar ogen waren open en heel helder en naar de hemel gericht. Men kon haar niet wakker krijgen, al deed men alle moeite, totdat zij eindelijk na een uur onder diepe inademingen wederom tot zichzelf kwam. Vroeg men haar hoe zij zich gevoeld had, dan zei zij dat het haar heel goed was vergaan en dat het niet anders was geweest dan wanneer zij in een zeer diepe slaap had gelegen. Haar Heiland was nog aan haar verschenen en ze had de aangenaamste beschouwingen gehad. Dit overkwam haar binnen vier weken meer dan honderd keer, behalve dan, dat het de ene keer langer en een andere keer korter was. Het merkwaardigste daarbij was, dat dit net zo vaak weerkeerde als dat zij een lied hoorde zingen of woorden hoorde die een innige liefde jegens God uitdrukten. De omstandigheden tonen openlijk, dat de persoon in de emotie der treurigheid was geraakt en die bestendig had aangehangen. Daardoor zijn de voorstellingen der inbeeldingskracht onge-

meen levendig geweest, totdat ze uiteindelijk een dusdanige gradatie van levendigheid hadden verkregen, dat ze de gewaarwordingen verduisterden en onderdrukten, en dan nam de verrukking een aanvang. De ziel spande vervolgens al haar overige lagere kenniskrachten in, om de inbeeldingen levendiger te maken. En de opmerkzaamheid had het niet nodig haar kracht te verdelen, doch richtte die gans op de beelden welke door de inbeeldingskracht werden voortgezet - op grond van de wet die de natuur haar had voorgeschreven. Gewis kan de inbeeldingskracht wanneer hij met een emotie verbonden is, verbluffende werkingen veroorzaken en de toestand van een mens zeer veranderen. De katholieken weten zich van deze kunstgreep met groot voordeel in hun religie te bedienen. En het zou mij gemakkelijk vallen om zulks door enkele voorbeelden te verhelderen, wanneer het slechts met mijn doelstelling overeen zou komen. Ziet men niet, hoe dikwijls vele lieden zo weemoedig worden, dat zij de meeste tranen plengen wanneer zij een prediker horen die een pathetische redevoering houdt en wanneer een lied op een bepaalde melodie wordt gezongen, of een bepaald stuk gemusiceerd wordt? En wat nog meer is, de inbeeldingskracht is bij sommigen zo sterk en verleidt hen zo ver, dat zij hun beelden voor goddelijke ingevingen houden. Men zie slechts de enthousiasten, Quackers en anderen aan, die er slechts in de geringste mate verschillend van zijn, en dan zal men bevinden dat zij in hun samenkomsten handelingen uitvoeren waardoor de inbeeldingskracht en een emotie geactiveerd worden. De openbaring schijnt hun de kortste weg te zijn om hun handelingen zo in te richten, dat zij daardoor eeuwig gelukkig worden. Zij hoeven hier geen verstandelijke conclusies te trekken, noch bij beschouwing hun krachten in te spannen. Kan men het hun wel kwalijk nemen dat zij zulk een weg kiezen? Zij verwerpen het verstand, doch zij bedenken niet, dat zij daardoor hoogst ongelukkig gemaakt worden. Zij hebben een veel te verheven geest dan dat zij naar de gebruikelijke middelen grijpen om daardoor hun gelukzaligheid te bevor-

deren. Hun eigenliefde is zo groot, dat zij vooraleer een vertrouwde omgang met God verlangen, en op rechtstreekse wijze hun gedachtewisselingen met Hem willen houden. Zij beelden zich in, dat het onmogelijk is dat zij dwalen, aangezien in hun ziel een zeer helder licht is ontstoken en alle duisternis verdreven is. Komt men bij hen met verstandelijke conclusies aanzetten, dan houden zij die voor net zo dwaas, als wanneer men op klaarlichte middag de zon met een lamp zou zoeken en daarmede zou willen verlichten. Zover kan de inbeeldingskracht het brengen. Intussen mag men niet denken, als zou ik willen stellen dat de voorheen beschreven lieden in extase verkeren. Neen, geenszins. Het enthousiasmeren bestaat er slechts uit, dat de beelden der inbeeldingskracht zeer levendig zijn en voor goddelijke ingevingen worden gehouden. Nu is het echter bekend, dat de inbeeldingen zeer levendig kunnen zijn zonder dat zich daarbij een extase voordoet. Derhalve is het niet nodig dat het enthousiasmeren altijd met een extase verbonden is. Intussen pleegt het ook te geschieden, dat zich beide voordoen, en dan moet de extase als iets toevallig bij het enthousiasmeren worden beschouwd.

E I N D E